

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

Műhelytanulmányok

65. szám

2004. november

Somai Miklós

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG ÁTALAKULÁSA II.

AZ EU-CSATLAKOZÁS HATÁSA,
KÜLKERESKEDELMI LEHETŐSÉGEK

1014 Budapest, Orszagház u. 30.

Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • E-mail: vki@vki.hu

BEVEZETÉS

Magyarország 2004. május 1-től az Európai Unió tagja. Néhány évvel ezelőtt optimista elemzők – pontosabban azok, akik nem kísérték kellő figyelemmel az Európai Bizottságnak írt szakértői jelentéseket – még azt írták, hogy „teljes jogú tagja”. Ma már mindenki számára világos, hogy nem vagyunk teljes jogú tagok. A CAP¹ – az EU közös agrárpolitikájának – ún. direkt kifizetéseit tíz év átmeneti idő alatt, fokozatosan terjesztik ki az újonnan belépő országokra. Igaz, a termelők számára csupán hat év lesz az átmenet, mert a nemzeti költségvetésből jogunk lesz harminc százalékkal – de maximálisan az EU-ban érvényesülő szintig – kipótolni az említett támogatásokat (*topping up*). Ez azonban mégsem mérhető a legutóbbi ún. EFTA-bővülés menetrendjéhez, amikor is a taggá váló országok agrártermelői az első naptól hozzájutottak az összes létező CAP-támogatáshoz.

Két kiegészítő megjegyzés itt mindenképpen a papírra kívánkozik a fentiekkel kapcsolatban:

* Egyrészt az életben semmi sincs véletlenül. Nem véletlen, hogy a belépő országok nem kapnak meg minden agrártámogatást a belépésük napjától. Magyarország és a többi közép- és kelet-európai csatlakozó a rendszerváltás óta eltelt tizenegy néhány év alatt gyakorlatilag semmit nem tett annak érdekében, hogy az agrárszektor felkészülten léphessen az Európai Unióba. A politikusok – és maguk a termelők – éveken át abban reménykedtek, hogy az uniós tagság egyik napról a másikra megoldja az ágazat akut finanszírozási gondjait. Csakhogy a mezőgazdaság nem olyan területe a gazdaságnak, amelyet büntetlenül évekre magá-

ra lehet hagyni.² Nyugat-európai szemmel nézve nem volt vállalható annak a politikai kockázata, hogy a klimatikus okoknál fogva konkurens kelet-európai mezőgazdaságot kizárólag a nyugati adófizetők pénzéből élesszék újra. A keleti bővülés agrárfejezete kapcsán Brüsszel (azaz a tizenöt tagország) inkább vállalta az egységes piac elveinek megcsúfolását, semmint a fenti politikai kockázatot.

* Másrészt, és az előzőekből is következően, az ideiglenesen másodrendű tagság nem jelenti azt, hogy az agrártermelők ne kerüljenek a mainál sokkal jobb, biztosabb, tervezhetőbb körülmények közé, vagy ne lennének jó esélyeik jövedelmük növelésére. Következésképpen az adófizető állampolgárok fanyalognak ugyan (az átmeneti időszak évi 90-95 milliárd forintos többletterhe miatt),³ de az agrártermelők semmiképpen sem. Ők – már amennyiben felelős gazdálkodást és méreteit tekintve árutermelést folytatnak – biztos nyertesei lesznek az EU-csatlakozásnak. Jószerével a mezőgazdasági termelők lesznek a lakosság egyetlen nagyobb tömeget képviselő rétege, amely garantáltan jobb anyagi helyzetbe kerül a belépés után.

1) AZ EU-CSATLAKOZÁS HATÁSA

Amikor az európai uniós tagságnak a magyar mezőgazdaságra való várható hatását vizsgáljuk, ésszerűnek tűnik a korábbi bővülések tapasztalatait is szám-

² Biológiai sajátosságai, tőkeigényessége, időjárás kockázata, hosszú termelési ciklusa, más termelési ágaknál lassúbb és rosszabb piaci alkalmazkodóképessége miatt a mezőgazdaság a fejlett országokban hagyományosan államilag szabályozott keretek között működik. (Buday-Sántha 2001)

³ Annak a bizonyos 30 százalékos *topping up*-nak az ára.

¹ Common agricultural policy

ba venni. Ugyanakkor ezt a vizsgálatot most mellőzzük, mert egyrészt nem ez a fő témánk (mármint az ír vagy a mediterrán csatlakozás elemzése), másrészt az unió eddigi bővüléseinek a tapasztalatai igen korlátozott mértékben hasznosíthatók az új tagországok számára. Ennek több alapvető oka is van:

- (1) A nyugat-európai integráció egy folyamat („nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba”). A közösségi joganyag, az *acquis communautaire* folyamatosan változik és bővül. Ily módon nincs két egyforma csatlakozás.⁴
- (2) A különböző bővülések – az éppen érvényesülő konjunkturális helyzetben, valamint a belépők gazdasági fejlettségében és lélekszámában mutatkozó eltérések miatt – nem jelentettek egyforma kihívást, illetve terhet a közösség számára.⁵
- (3) A csatlakozó országok fejlettsége, gazdasági-politikai ereje egyben alkupozíciójukat is meghatározza.⁶ A keleti bővülés során még a legnagyobb belépő (Lengyelország) sem képvisel jelentős gazdasági erőt. A sok és viszonylag fejletlen kis ország csekély alkuereje kétségkívül meglátszik a csatlakozás kialakult feltételein.

⁴ Például az ír belépés idején még minimális szerepük volt az agrárfinanszírozásban a közvetlen kifizetéseknek (ma már kb. 75%-os), s így föl sem merült, hogy az ír agrártermelők esetleg nem részesedhetnek belőlük.

⁵ Sajnos az EU keleti bővülésére – Magyarország integrációjára – igen rossz konjunkturális csillagzat alatt kerül sor, ami már a csatlakozási tárgyalások során is tükröződött a bizottság (illetve a mögötte álló tagországok) hozzáállásán.

⁶ Az 1973-as, illetve az 1986-os csoportos bővülés során a csoport meghatározó tagjának (Nagy-Britanniának, illetve Spanyolországnak) a tárgyalási ereje (nagy piac plusz a volt gyarmatokkal való kivételes kapcsolatok) egyben jótékony hatással volt a kisebb országokra is, mert a csatlakozási feltételek az alapvető kérdésekben a csoport tagjaira nézve mindig azonosak.

2) ÚT A CSATLAKOZÁSI SZERZŐDÉSIG

Az Európai Unió az eredetileg első körként kezelt s az ún. luxemburgi csoportba tartozó országokkal (köztük hazánkkal) hivatalosan 1998 márciusának végén kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat. Az agrárfejezetben azonban, annak bonyolultsága miatt, az első két-két és fél évben még nem nyitották meg a tárgyalásokat. 1998 és 1999 nagyrészt az ún. *screening* (átvilágítás) jegyében telt,⁷ majd 1999 novemberére-decemberére minden „luxemburgi” ország elkészítette saját tárgyalási pozícióját (*position papers*).

Magyarország – a többi kelet-európai tagjelölt országhoz hasonlóan – már a legelső (1999-es) pozíciós papírjában is teljeskörűen, az agrár-csatlakozás minden részletére kiterjedően ismertette álláspontját. Egyértelművé tettük, hogy

- (1) a csatlakozás pillanatától kezdődően teljes jogú tagságra törekszünk, vagyis alkalmazzuk az *acquis*-t, átveszünk a közös agrárpolitikát (a CAP-et), és ez utóbbinak minden kifizetéséből ugyanúgy részesedni akarunk, mint az EU 15 tagállama;
- (2) általában – bizonyos derogációs kérelmekről eltekintve⁸ – elvetünk mindenféle átmeneti időszakot, vonatkoznak azok bár kötelezettségekre, avagy jogokra;

⁷ Ennek során azt vizsgálták, hogy Magyarország mennyiben vette át, illetve hogyan lesz képes alkalmazni a közösségi joganyagot. (Somogyi 2003)

⁸ Elsősorban nem a termékek minőségére, hanem a termelési, állattartási stb. technológiákra vonatkozó, a CAP-követelményei alóli átmeneti mentességekről volt szó (a tej zsírtartalma, a vágóhidak szellőzése, a tojtyúktartásnál a ketrec mérete, dőlésszöge stb.).

(3) a kínálat korlátozását alkalmazó rendtartásokban olyan kvótákra tartunk igényt, amelyek megfelelő fejlődési lehetőséget biztosítanak az érintett szektorok számára.

Az utolsó pont azért is érdekes, mert a Magyarország számára legfontosabb – a potenciálisan elnyerhető CAP-támogatások túlnyomó részét tartalmazó – rendtartásban, a GOF-növényeknél⁹ az EU mind a 15 tagországában (az 1995-ben csatlakozott volt EFTA-országokban is) az 1980-as évek vége, azaz a hazai mezőgazdaság virágkora a hivatalos bázisidőszak.¹⁰ Az ún. pozíciós papírban tehát megadtuk az 1980-as évek második felére vonatkozó termelési adatainkat.

Utólag kiderült, hiba volt, hogy taktikai megfontolásból, nem agrárgazdaságunk valódi helyzetéből kiindulva fogalmaztuk meg igényeinket. Úgy gondolkodtunk, hogy a jövőbeli – a növekvő életszínvonallal párhuzamosan várhatóan felfutó – termelési szintekből érdemes levezetni kvóta- s ezáltal támogatottsági igényeinket.¹¹

A fenti elgondolás kiválóan bevált volna az 1960-as, 1970-es években, amikor a közösség egy sor alapvető termékből még nettó importra szorult, s a közös agrárpolitika legfontosabb célja nem lehetett más, mint a termelés növelése. A CAP utolsó húsz évét azonban végigkísérik a strukturális túltermelés megakadályozására tett kísérletek. A tejkvóták bevezetése (1984), a GOF-vetésterület és -termésátlagok befagyasztása, illetve az állatprémiumok nemzeti kvótázása (1992-es reform), valamint ezen rendszerek megerősítése az Agenda 2000-ben egytől egyig arra irányult, hogy a kínálat támogatottságát keretek közé szorítva a

folyó termelést elválasszák az egyes tagországok termelési potenciáljától. Ilyen körülmények között az a tény, hogy Magyarország és több más tagjelölt ország sokszor szó szerint a természeti tényezők által meghatározott termelési lehetőségeire hivatkozva adta meg kvótakérelmeit, illetve jelölte meg bázisidőszaki termelési szintjét, azzal a következménnyel járt, *egyrészt*, hogy az Európai Bizottság nem vette, mert nem is vehette komolyan a tárgyalási pozíciókban megfogalmazott igényeket, s a tagjelöltek helyett – a nemzeti és nemzetközi statisztikák és módszerek alapján kiszámolva – próbálta meghatározni a reális termelési szinteket (lásd *Issues paper*), *másrészt*, azon nyugat-európai szakértők, akik korábban – a tényleges gazdasági helyzet helyett a termelési potenciálból kiindulva, vagyis szakmailag kifogásolható módon – óvtak a bővítéstől, annak költségeitől, és általában bizalmatlanok voltak kelet-európai országokkal szemben, most igazolva látták félelmeiket, hiszen lám a tagjelölt országok maguk is a termelési potenciáljukra hivatkozva szeretnének termelési kvótákhoz és persze a vele járó busás támogatáshoz jutni. Ilyen körülmények között, a korábban realisabb elemzéseket készítő szakértők azért, hogy ne szoruljanak véglegesen háttérbe, kénytelenek voltak átvenni néhány elemet a kelet-európai állásfoglalások által „igazolt”, de valójában a térséget kevésbé ismerő kollégáiktól.¹² *Harmadrészt*, a nyugat-európai közvéleményben a keleti bővítéssel kapcsolatban megerősödött az az agrárlobbyjuk által is sugallt kép, mely szerint a kelet-európai tagjelöltek – miközben a

⁹ Gabona, olajos mag, fehérjenövények.

¹⁰ Bevetett területnél az 1989–1990–1991-es évek átlagát, a hektáronkénti termésátlagnál pedig az 1986/87–1990/91-es kampányok szélső értékektől megtisztított átlagát veszik figyelembe. (Règlement (CE) No. 1251/1999)

¹¹ A kvóták ugyanis nem önmagukban fontosak, hanem azért, mert a kínálati korlátozás alá eső termeléshez CAP-támogatások kapcsolódnak.

¹² Például az átmeneti időszak szükségességét, mely alatt kisebb támogatás jár az újaknak, mert félték, hogy azt a gazdaságok nem megfelelően használják fel, ... de a legjobb esetben is a „kelet-német szcenárió” ismétlődik meg: leépülő állattenyésztés, s helyette aki csak tud – a CAP által jobban támogatott, relatíve kisebb és gyorsabban megtérülő befektetéseket igénylő – GOF-növényekre szakosodik, ... ami azonban kevesebb élőléteket igényel, s így módon rengeteg munkaerő szabadul fel a szektorból, ... miközben nem áll rendelkezésre a probléma finanszírozását biztosító, a nyugat-német társadalombiztosításhoz hasonló rendszer ... stb. (Pouliquen 2001)

rendszerátvitel óta eltelt évtizedben szinte semmit sem voltak hajlandók áldozni a saját mezőgazdaságukra – a nyugat-európai adófizetők pénzéből szeretnék modernizálni termelési kapacitásaikat. S végül *negyedrészt*, a gazdasági súlyuknál általában sokkal jelentősebb politikai befolyással bíró nyugat-európai gazdák, akik a kibocsátásukat az utóbbi másfél évtizedben jóval a termelési potenciáljuk alatt kényszerültek tartani, azt látták, hogy a kelet-európai tagjelöltek a kapacitásaikat a termelési képesség határáig növelő kvótákra tartanak igényt. Minthogy eme igények esetleges kielégítését az EU farmeri méltánytalannak tartották volna, minden követ megmozgattak, hogy kormányuk (s az őket a csatlakozási tárgyalásokon képviselő bizottság) utasítsa el a kelet-európai követeléseket.¹³

¹³ Két példa igényeinkből:

* Magyarország 300 ezer szoptató tehén után jelentett be prémiumigényt. Ehhez tudni kell, hogy a magyar állomány 3,7 százaléka húshasznú, további 17,7 százaléka kettőshasznú. Ha a kettőshasznúakat is húshasznúnak tekintjük, akkor kb. 180-200 ezer húshasznú hím állat és 80-90 ezer húshasznú tehén adódik. Bár, ha pontosak akarunk lenni, akkor a kettőshasznú magyartarka fajtából csak „kb. 5-6 ezerre tehető az a tehénlétszám, amelyet nem fejnek, így gyártástechnológiáját tekintve egyhasznú húsmarhának tekinthető” (Popp 2000). Vagyis az egyhasznú hústehenek száma a valóságban nemigen haladhatja meg a 20-25 ezer darabot.

* Tejkvótaigényt 2,8 millió tonnára jelentettünk be, miközben a termelés 1993 óta egyetlen évben sem haladta meg a 2,1 milliót, a fogyasztás pedig az 1,9 millió tonnát. (KSH Mezőgazdasági évkönyvek 1993–2001)

A tejkvótára vonatkozó igényekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a CAP a tejszektorban alkalmazza a legszigorúbb kínálati szabályozást. Egyrészt, szigorú szankciók terhe mellett, tilos a kvótán túl termelt mennyiség bármiféle (helyi, belső vagy külföldre történő) értékesítése. Másrészt a kvótákat jóval az egyes tagországok termelési potenciálja alatt állapították meg. (Vajda 2002) Ezzel szemben például a cukorszektorban elvileg lehetőség van korlátlan mennyiség megtermelésére, de az A (belpiaci) és a B (export) kvótán túli mennyiségre (melyet csak külföldön lehet teríteni) semmilyen támogatás nem jár. Még kevésbé korlátozó a GOF-növények bázisterülete, illetve bázishozama, mely mutatószámok csupán az adott tagország termelőinek maximálisan kifizethető összeg kiszámolására szolgálnak. A különböző állatprémiumok is csak a támogatható álla-

Az Európai Tanács 2000 júniusának elején hagyta jóvá a tizenötök közös tárgyalási pozícióját, melyet az Európai Bizottság a 2000. június 14-én tartott ún. csatlakozási konferencián tárt a tagjelöltek elé. Ezzel hivatalosan is megindultak az agrártárgyalások. Az Európai Unió a keleti bővítéssel kapcsolatos hivatalos szempontjait a 2000 novemberében elfogadott ún. stratégiai dokumentumból (*strategy paper*) idézzük fel:

- * Először is, a tagjelölteknek át kell venniük a közösségi joganyagot (az *acquis communautaire*-t), de nem elég a jogharmonizáció, az intézményrendszernek a joganyag gyakorlati alkalmazására és érvényesítésére is fel kell készülnie.
- * Másodsorban, a harmonizációs folyamatban az EU szerepvállalásának legfőbb eszköze a csatlakozási partnerség, ennek megjelenési formája pedig az előcsatlakozási program (SAPARD).
- * Harmadsorban, a társulási szerződések kereskedelmi fejezetének továbbfejlesztése, a kölcsönös kereskedelmi kedvezmények bővítése, magyarán az agrárpiacok kölcsönös és fokozatos megnyitása a csatlakozási felkészülés egyik legfontosabb területe. (DG-Agriculture 2001)

Az EU-nak a bővítéssel kapcsolatos nem hivatalos, de annál lényegesebb szempontjait a tagjelölt országok fokozatosan tapasztalták meg a tárgyalási folyamat előrehaladtával. Ezek közül az alábbiakat érdemes megemlíteni:

- (1) Olcsó bővítés, ami azt jelenti, hogy a tizenötöknek a közös költségvetésben mutatkozó nettó pozíciója a lehető legkisebb mértékben romoljon. Ez a hozzáállás elsősorban a hagyományosan legnagyobb nettó befizető országokat (D, UK, NL, A, S) jellemezte, de nem hagyta hidegen a kedvezményezett tagállamokat sem, hiszen a keleti bővítés finanszírozásából nekik is részt kell vállalniuk. Németország

tok számát korlátozzák, nem pedig a tényleges termelési volument.

- amelynek keserves tapasztalatai voltak a német egyesülés költségeivel kapcsolatban, s mindenáron el akarta kerülni eme tapasztalat megismétlődését – ragaszkodott a berlini csúcson meghatározott keretek (vagyis az Agenda-ban rögzített kiadási plafonok) tiszteletben tartásához.
- (2) A *status quo* fenntartása a tizenötökben, ami két dolgot jelent.
- * Egyrészt, a bővítés nem vezethet a piaci egyensúlyok megbomlásához, azaz olyan további fölöslegek képződéséhez, amelyeket sem az EU belső piacán (kereslet hiányában), sem a világpiacon (az exporttámogatással kapcsolatos WTO-korlátok miatt) nem lehet elhelyezni. Ezzel szemben az EU célja határozottan az volt, hogy a bővítéssel új piacokat szerezzen saját termelőinek (elsősorban az állati termékek (pl. sertéshús), illetve a magasan feldolgozott élelmiszerek vonatkozásában).
 - * Másrészt, a tizenötökben megmaradnak a termelői kedvezmények, hiszen a nyugat-európai farmerek elfogadhatatlannak tartanak, hogy a keleti bővülés miatt a korábbinál rosszabb helyzetbe kerüljenek (például nem csökkenhetnek az EU-15-ben a kvóták csak azért, mert a tagjelölteknek komparatív előnyeik vannak egyik vagy másik, kínálati korlátozás alá eső agrárcikk termelésében).
- (3) Végül az új tagországoktól a következőket várják:
- * a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlyának csökkennie kell (GDP-előállításban, foglalkoztatásban);
 - * strukturális átalakításra van szükség (az ún. félmegélhetési gazdaságokat vagy fel kell számolni, vagy kereskedelmi, azaz professzionális gazdaságokká kell alakítani);
- * a termelést (a kvóták és támogatások megfelelő kiosztásával) be kell fagyasztani a csatlakozáskori szinten, s az új tagországok agrárpia-cainak jövőbeni bővülését az EU-15-ből származó importtal kell elégíteni.
- A Magyarország és az Európai Unió közötti csatlakozási tárgyalások tengernyi részletkérdése közül a fentiekre csak azért térünk ki, hogy az olvasó tisztában legyen a felek alapvető érdekeivel. Ezek után áttekintjük – dióhéjban – a tárgyalások főbb mérföldköveit.
- Az EU természetesen visszautasította a kvótáknak az 1980-as évek bázisán történő meghatározását, és 1995–1999-re kért adatokat.¹⁴ Ugyancsak elutasította azon derogációs (átmeneti mentességi) igényeinket, amelyeket nem tudtunk megfelelő érvekkel és statisztikai adatokkal alátámasztani. A nizzai csúcson elfogadott csatlakozási menetrend (*road map*) alapján 2001 második felében felgyorsultak az érdemi agrár-csatlakozási tárgyalások. Ennek keretében először az ágazat horizontális témái kerültek terítékre. Pozitívumként könyvelhető el, hogy tekintettel Magyarország megfelelő felkészültségére, a növény- és állategészségügyi tárgyalási fejezetet már 2002 márciusában le lehetett zárni. 2002 elején azonban történt valami, aminek döntő hatása volt a végül 2002 decemberében megkötött csatlakozási szerződésekre.
- Az EU 2002 elejéig úgy folytatta a csatlakozási tárgyalásokat, hogy a tagjelöltek számára legfontosabb kérdésekben (közvetlen kifizetések, kvóták) egyáltalán nem fogalmazta meg az álláspontját. A hivatalos dokumentumokban mindig arról beszélt, hogy ezen kérdéseket majd a tárgyalások egy későbbi szakaszában szeretné megvitatni. A bizottság – a közöség kezdeményező szerve – ezért úgy

¹⁴ Később, a csatlakozási szerződés véglegesítésekor – tekintettel a tárgyalások elhúzódására, valamint arra az alapelvre, hogy a lehető legfrissebb statisztikákra kell támaszkodni – általában az 1997 és 2001 közötti időszakot vették figyelembe.

vélte, hogy a 2002 januárjában az ún. *Issues paper*-ben megfogalmazott ajánlások elsősorban befelé, az unió tizenöt tagországának szólnak, s megfelelő vitalapoként szolgálnak majd a közös állásfoglalás kidolgozásához.

Mindez nem jelenti azt, hogy az *Issues paper* ne bírt volna rendkívüli fontossággal a tagjelölt országok számára, hiszen első ízben szembesülhettek a bizottságnak a legfontosabb témákat érintő konkrét, számszerű elképzeléseivel. Azok a kormányok, illetve tanácsadók, akik számára az 1995. decemberi madridi csúcsra elkészített Fischler-jelentés vagy az 1999-es berlini csúcson elfogadott s közösségi joganyaggá váló Agenda 2000 még nem tette volna eléggé nyilvánvalóvá az EU-nak a keleti bővüléssel kapcsolatos stratégiáját, most döbbenet álltak a részletek előtt. A dokumentum két legfontosabb alaphipotézise a következő volt:

- * Egyrészt, 2004-től kezdődően tíz ország (Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, valamint Málta és Ciprus) egyszerre fog csatlakozni az Európai Unióhoz.
- * Másrészt – bár ezen országokban még messze nem fejeződött be az élelmiszergazdaság szerkezetváltása, s ezért agrár-csatlakozásukra csak fokozatosan, átmeneti időszak közbeiktatásával kerülhet sor –, hosszabb távon nem lesz kétlépcsős agrárpolitika, s minden EU-tagországra ugyanaz a CAP fog vonatkozni.

Rövid és középtávon azonban az *Issues paper* kétsésséges agrár-Európát vetített előre, amennyiben a támogatások döntő hányadát képező közvetlen kifizetések tekintetében átmeneti időszakot és 25 százalékos bevezetési szintet irányzott elő. Később, a 2002. októberi brüsszeli csúcsertekezleten – vagyis még a csatlakozási tárgyalások lezárása előtt – az EU vezetői is elkötelezték magukat a kétsésséges CAP mellett, amikor elhatározták, hogy a berlini csúcson meghatározott agrárki-

adási plafonokat (vagyis az Agenda 2000 kereteit) a keleti bővülésről szóló tárgyalásokon – sőt még a következő, 2007–2013-as költségvetési időszakban is – abszolút korlátnak tekintik. Ezáltal világossá vált, hogy a közös költségvetésben nem lesz pénz a teljes jogon történő tagfelvételre, a közvetlen támogatások újakra történő százszázalékos kiterjesztésére.

Magyarország tárgyalásai a 2002 decemberében, Koppenhágában tartott csatlakozási konferencián zárultak le. Akkorra a 95 vitapontból már csupán tíz maradt „nyitva”, közöttük a mezőgazdasági közvetlen kifizetések induló szintje és a bevezetésükre szánt időszak hossza, valamint néhány ágazat (pl. gabona, szarvasmarha) kvótakérdései.

3) A CSATLAKOZÁSI SZERZŐDÉS TARTALMA ÉS VÁRHATÓ KÖVETKEZMÉNYEI

3.1. Pénzügyi hatás: közvetlen kifizetések, piaci támogatások, vidékfejlesztés

A koppenhágai csúcsertekezlet lényegében nem sok újat hozott. A kvótákkal kapcsolatban elmondható, hogy néhány kivételtől eltekintve minimális elmozdulás történt pozitív irányban az *Issues paper*-ben felajánlott szintekhez képest (*1. táblázat*).¹⁵ Pedig a bizottság – ígéretéhez híven – nem csak a szélsőséges időjárású éveket, de a gazdasági rendellenességgel (pl. az 1998-as orosz pénzügyi válság) jellemezhető éveket is kiszűrte az átlagok

¹⁵ Az egyetlen szektor, ahol Magyarország reális kvótakérelmet nyújtott be, és azt meg is kapta, az izoglikóz-termelés volt.

1. táblázat
Magyarország mezőgazdasági kvótái a csatlakozási tárgyalásokon

Szektor	Magyar igény az <i>Issues paper</i> megjelenése előtt	A bizottságnak az <i>Issues paper</i> szerinti javaslata	Végső megállapodás
GOF-bázisterület (hektár)	3.653.353	3.553.200	3.487.792
GOF-bázishozam (tonna/hektár)	5,04	4,26 (4,49 ^a)	4,73
Durum-bázisterület (hektár)	15.000 tradicionális +50.000 egyéb	0 tradicionális +11.015 egyéb	2.500 tradicionális +4.305 egyéb
Cukor (tonna)	400.000 "A" kvóta +80.000 "B" kvóta	380.021 "A" kvóta +1.230 "B" kvóta	400.454 "A" kvóta +1.328 "B" kvóta
Izoglukóz (tonna)	130.000 "A" kvóta +10.000 "B" kvóta	111.244 "A" kvóta +0 "B" kvóta	127.627 "A" kvóta +10.000 "B" kvóta
Tej (tonna)	2.600.000 tejiparnak +200.000 helyi eladás	1.638.000 tejiparnak +308.333 helyi eladás	1.782.650 tejiparnak ^b +164.630 helyi eladás
Speciális marhaprémiüm (db)	245.000	143.000	94.620
Szoftatótehén prémium (db)	300.000	133.200	117.000
Vágási prémium (db)	480.000	202.199 kifejlett állat +104.713 borjú	141.559 kifejlett állat +94.439 borjú
Anyajuh-prémium (db)	1.500.000	1.026.910	1.146.000

a = a bizottság által javasolt, pontosított bázishozam a 2002. április 17-ei anyagban (Tanács 2002 április). Tudniillik az eredeti ajánlatban nem szerepelt még a silókukorica.

b = +42.780 tonna tartalék, amely a 2006/07-es kampánytól növelheti az "A"-kvótát, olyan mértékben, amennyivel a farmokon a tejfogyasztás 2000-tól csökkent.

Forrás: Bizottság *Issues paper*, Vajda 2002, Tanács 2002. április + magyar pozíciós papír

meghatározásakor. Negatív irányban, főként a marhaszektorban, sokkal nagyobb eltolódás volt, mert a csatlakozási tárgyalások utolsó szakaszában a közösség már csak ellenőrizhető, EU-konform statisztikákkal bizonyított termelési szinteket volt hajlandó figyelembe venni. Úgy tűnik, döntéshozóinknak is meg kell barátkozniuk a gondolattal, hogy az EU a kelet-európai mezőgazdaság – s különösen az állattenyésztés – közösségi támogatásokon alapuló újratőkésítését, illetve mennyiségi értelemben vett, exportcélú „felfuttatását” nem hajlandó megfinanszírozni.

A közvetlen támogatások ügyében megerősítették, hogy az új tagországok az *Issues paper*-nek megfelelő ütemezésben jutnak hozzá a támogatásokhoz (2. táblázat). Azért, hogy a gazdák ne kerüljenek rosszabb jövedelmi helyzetbe, mint voltak a csatlakozást megelőzően – a közvetlen támogatások normál szintjének 30 százalékaival, de maximum az EU-15-ökben érvényesülő aktuális szintig –, az új tagországok kipótolhatják a gazdák jövedelmét (nemzeti kiegészítés vagy

topping up). A tagság első három évében (2004–2006) a nemzeti kiegészítés részben finanszírozható a FEOGA garanciális szekciójából vidékfejlesztési célra kapott támogatásból.¹⁶ 2007-től kezdődően azonban kizárólag a nemzeti költségvetés lehet a *topping up* forrása.

A FEOGA garanciális szekciójának nem az egészét, hanem körülbelül 75 százalékát adják a közvetlen támogatások. Ez utóbbiak fokozatos bevezetésével ellentétben, a többi piaci támogatásból – a piaci intervenció,¹⁷ a piacstabilizáló támogatások¹⁸ és az exportszubszenció előnyeiből –

¹⁶ A FEOGA-garanciaalapból származó vidékfejlesztési pénzeknek azonban – a három év átlagában – csak maximum 20 százalékát lehet *topping up*-ra fordítani. Ez Magyarország esetében évi 36 millió euró, ami a 30 százalékos nemzeti kiegészítési maximumnak kb. 10 százaléka. Ezért hazánk valószínűleg nem fogja elvenni ezt a forrást a vidékfejlesztési céloktól, hiszen nem sok költségvetési kiadást tudnánk így módon megspórolni. (Vajda 2002)

¹⁷ A gabona, marhahús, vaj és tejpor esetében.

¹⁸ Például zöldség-gyümölcs kivonása a piacról, borfelesleg lepárlása, sertés- és marhahús magántárolása.

2. táblázat

A magyar gazdáknak a FEOGA-garanciaalaphól való támogatottsága az átmeneti időszakban, a jelenlegi tagállamokban járó teljes támogatás százalékában, a közvetlen kifizetések és a teljes várható támogatottság tekintetében

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
DP EU-forrásból	25	30	35	40	50	60	70	80	90	100
DP nemzeti forrásból	30	30	30	30	30	30	30	20	10	0
Σ DP	55	60	65	70	80	90	100	100	100	100
Σ EU-támogatás	43,75	47,5	51,25	55	62,5	70	77,5	85	92,5	100
Σ támogatottság	66,25	70	73,75	77,5	85	92,5	100	100	100	100

DP = közvetlen kifizetés,

Σ EU-támogatás = amennyibe az EU közös költségvetésének kerülünk a teljes jogú tagsághoz képest ($75 \cdot DP_{EU} + 25$)

Σ támogatottság = amennyit a magyar gazdák kapnak a teljes jogú tagsághoz képest ($75 \cdot \Sigma DP + 25$)

Forrás: KÜM 2003 + saját számítások

a magyar gazdálkodók a tagság első napjától százszázalékosan részesednek. Így válik teljesen érthetővé a 2. táblázat utolsó két sora, hiszen az EU-nak nem csak a közvetlen kifizetéseket kell a magyar gazdák részére átutalnia, s ez utóbbiak sem csupán a közvetlen kifizetések aktuális hányadát kapják meg agrár-támogatásként. Ugyanakkor, a két utolsó sorban szereplő számok nyilvánvalóan csak tájékoztató jellegűek lehetnek. A pontos érték mindig az adott gazdálkodási év során alakul ki, s nagyságára a következő tényezők hatnak:

- (1) Hogyan alakulnak a bel- és külpiazi árak, azaz mekkora intervenciók, illetve exportszubvenciók támogatásokra van szükség. Az ilyen jellegű kiadásoknak a FEOGA-garanciaalap kiadási szerkezetében ma meglévő mintegy 25 százalékos részesedése tehát lehet jóval kisebb és jóval nagyobb is, bár tartósan nem lehet jóval nagyobb, mert a költségvetési korlát (a CAP 2003-as reformjában megfogalmazott ún. pénzügyi fegyelem) 2013-ig határt szab a költségeknek.
- (2) Mekkora területre osztja szét Magyarország a direkt kifizetések EU-tól kapott részét.¹⁹ Minthogy hazánk az

ún. egyszerűsített rendszert (SAPS) szeretné választani, a Koppenhágában kialakított GOF-bázisterületnél 2004-ben körülbelül 24, 2005-ben pedig mintegy 18 százalékkal nagyobb területre lesz szétosztva a közvetlen támogatás.²⁰ Ez elvileg akár 15-20 százalékkal is csökkentheti az egy hektárra jutó szubvenció összegét.

- (3) Hosszabb távon a CAP 2003-as reformja nyomán bevezetendő moduláció is érinti a termelői támogatáso-

sével kapcsolatos nehézségeire – lehetővé teszi, hogy a csatlakozás utáni 3-5 évben az új tagok ún. egyszerűsített rendszer (SAPS, *Single Area Payment Scheme*) szerint juthassanak hozzá a közvetlen kifizetések aktuális hányadához. Ez a hányad, vagyis a normál szint 25-30-35 stb. százaléka nemcsak a GOF-növényekkel bevett területre, hanem a teljes agrárterületre vonatkozna, és független lenne attól, hogy milyen kultúrát termelnek, sőt attól is, hogy egyáltalán termelnek-e valamit az adott földterületen. Az egyetlen követelmény, hogy a parcellát megfelelő (mezőgazdasági művelésre alkalmas, a környezetvédelem szempontjaival összhangban lévő) állapotban kell tartani. Vagyis ugarrá fizetnek, de parlagra nem. A támogatások kifizetéséhez kapcsolódó ellenőrzés a földek egyszerű fizikai kontrolljából állna az ún. integrált igazgatási és ellenőrzési rendszer keretében (IACS, *Integrated Administration and Control System*).

²⁰ 2004-ben, a teljes szántóterület mellett az ültetvények (szőlő, gyümölcs) és a megfelelő szintű legeltetéssel hasznosított gyepterület is beleszámít majd a bázisba. 2005-től azonban az ültetvények, a szántóföldi zöldség és az étkezési burgonya nagy eséllyel kikerül a kedvezményezett termékcikorból. (Popp 2003)

¹⁹ A csatlakozási szerződés – tekintettel a tagjelölteknek az EU-konform intézményrendszer kiépíté-

kat: az évi 5000 eurónál nagyobb támogatottságú gazdaságok (kb. 20 hektárnál nagyobb farmok) esetében 2013-tól a támogatás öt százalékát visszatartják, s vidékfejlesztési programokba irányítják át. Ezen a téren a tagországok között némi – az agrárterület és az agrárnépesség, illetve a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP alapján mért – újraelosztásra is sor kerül, de alapszabályként minden, a modulációval elvont szubvenció minimum nyolcvan (Németország esetében kilencven) százalékát az adott tagországban kell felhasználni. Így Magyarország a moduláció miatt a közvetlen kifizetések legfeljebb egy százalékát veszítheti el.

- (4) Végül elvben az is csökkentheti a termelők által kapott közvetlen támogatások összegét, ha a mindenkori kormány – különféle megfontolásokból, illetve okokból – nem képes, vagy nem tudja a nemzeti kiegészítés teljes összegét egy adott évben kifizetni.

A fent bemutatott lehetőségektől függetlenül, a magyar agrártermelők már az első évtől nagy eséllyel számíthatnak a korábbi évek szintjét meghaladó

* terület alapú (hektáronként kb. 35-40.000 forintos) támogatásra,	}	Közvetlen kifizetés
* állatprémiumokra,		
* garantált felvásárlási (intervenciós) árra,	}	Piaci támogatás
* az EU-n kívül értékesített áru után export-visszatérítésre		
* és vidékfejlesztési támogatásokra.		

A felsorolt tételek közül a tagság első évében, azaz 2004-ben már önmagában az első két tétel mintegy 170 milliárd forintot jelent, ami reálértéken nagyjából megegyezik az ágazatnak 2000-ben kifi-

zetett összes támogatással.²¹ (KSH 2001) A garantált árak hatását, amelyek intervenciónál és export-visszatérítésnél egyaránt működésbe lépnek, nem lehet pontosan számszerűsíteni, de függetlenül attól, hogy sor kerül-e piaci intervencióra egy adott évben, az árgaranciák pusztán léte felbecsülhetetlen értékű biztonságot nyújt a termelőknek.

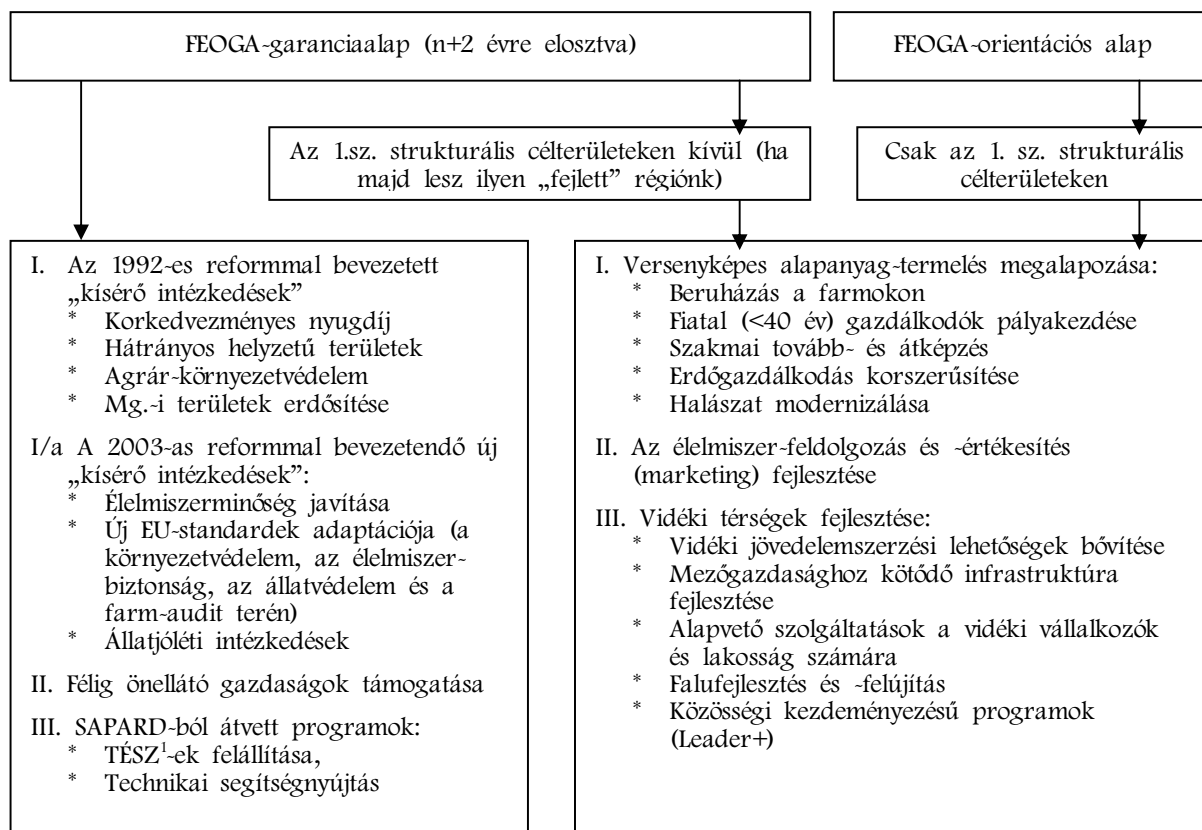
Az 1992-es CAP-reform előtt az árgarancia olyan magas szinten lett meghatározva, hogy az egyben jövedelemgaranciát is jelentett. A reform nyomán a jövedelemgarancia-funkciót a közvetlen kifizetések vették át, s a garantált árak rendszere pedig biztonsági hálóként működött tovább. A jelenlegi CAP kiterjesztése Magyarországra – még a közvetlen támogatások fokozatos, 55 százalékos szinten induló bevezetése mellett is – gyökeres változást fog hozni a jövedelmezőség és a termelési biztonság terén.

A rendszerváltás óta működő intervenciós árakkal és egyéb támogatásokkal ugyanis épp az volt a baj, hogy – kellő költségvetési háttér nélkül – csak nagyon alacsony szinten biztosította az átvételi árat, s így az semmilyen jövedelemgaranciát nem képviselt. Az ágazat szereplői ott spóroltak, ahol tudtak (általában a beruházásokon, talajerőpótláson, növényvédelmen stb.). A következmény az időjárástól a korábbinál sokkal jobban függő, egyik évről a másikra szélsőségesen ingadozó terméseredmény lett (*2. ábra*), azaz a folyamatos piaci egyensúlytalanság.

A CAP intervenciós árainak átvételével egyrészt alulról meg lesznek támasztva az árak, ami hatással lesz a piaci árszínvonalra s ezáltal a termelők jövedelmekre is, másrészt a fokozatosan felfutó közvetlen támogatások megteremtik az elmaradt beruházások pótlásának, a korszerű gazdálkodás kialakításának feltételeit. Ezenkívül a termelők pályázhatnak különböző vidékfejlesztési támogatásokra is.

²¹ Márpedig a direkt kifizetések 2010-ig közel megduplázódnak (55 százalékról 100-ra emelkednek).

1. ábra
A vidékfejlesztési programok finanszírozása Magyarországon

* termelői értékesítő szervezetek

Forrás: Bizottság Issues paper, Somogyi 2003, EU-honlap

Minthogy a vidékfejlesztés finanszírozása elég bonyolult, s Magyarország, valamint a többi új belépő számára némiképp eltér a megszokottól, illetve néhány új céllal ki is egészül az EU-15-ökre vonatkozó rendszer, az 1. ábra segíthet a tájékozódásban.

A vidékfejlesztési programokhoz két fő forrásból lehet támogatáshoz jutni, a FEOGA orientációs részlegéből és a FEOGA garanciális részlegéből.

Az előbbi az EU strukturális alapjai közé tartozik, amelyek igénybevételéhez a tagállamoknak nemzeti fejlesztési tervet (NFT–AVOP²²) kell készíteniük, illetve biztosítaniuk kell a nemzeti társfinanszírozást. A társfinanszírozás azt jelenti, hogy a projekthez nyújtott állami támogatás húsz százalékát a magyar költség-

vetés, nyolcvan százalékát pedig az orientációs alap biztosítja. A termelőknek minimum 35 százalékos önrésszel kell rendelkezniük. A programok közül kiemelkedik a beruházási támogatás, mely a gépi eszköz- és épületmegújítás mellett az ültetvények faj- és fajtaszerkezetének korszerűsítésére is használható. Beruházási támogatásként értelmezhető az erdőgazdálkodás, a halászat, a (kis és közepes méretű vállalkozásokat célzó) élelmiszeripari feldolgozás, valamint a mezőgazdasághoz kötődő infrastruktúra korszerűsítését célzó alprogram, de például az erdőgazdálkodási támogatás – a technológiafejlesztésen, valamint a nem mezőgazdasági területek erdősítésén kívül – az erdőtulajdonosok társulásainak létrehozását is elősegítheti.

A garanciális alapról finanszírozott programok elsősorban a mezőgazdaság szerkezeti átalakulását vannak hivatva támogatni. Az ún. kísérő intézkedések igénybevételéhez a termelőknek nincs

²² A magyar NFT öt alprogramot tartalmaz, melyből az agrár- és vidékfejlesztési operatív program (AVOP) az NFT kb. 18 százalékával gazdálkodik. (Somogyi 2003)

szükségük saját erőre (az EU 80, a magyar állam 20%-ot biztosít), de a támogatások természetesen csak megfelelő feltételekkel folyósíthatók. Az előnyügdíjazásnál például a termelő nem tarthatja meg földjét, hanem át kell engednie egy rokonnak, vagy el kell adnia egy másik gazdának. A támogatott célok közül kiemelkedik az agrár-környezetvédelem – az egyetlen kötelezően alkalmazandó eleme az EU vidékfejlesztési rendszerének –, melynek keretében a környezetkímélő gazdálkodási módszerek elterjedését segítik elő.²³ A mezőgazdasági területek erdősítése keretében a CAP a telepítési költségek társfinanszírozásán túlmenően lehetővé teszi a fák gondozásával kapcsolatos kiadások (5 évig), valamint az erdősítés miatt kieső jövedelmek (20 évig történő) részbeni megtérítését. A garanciarészleghez tartoznak még azok a csak az új tagországokra érvényes programok, melyek már az előcsatlakozási SAPARD²⁴ programban is szerepeltek, és a csatlakozás első öt évében működhetnek tovább:

- (1) A félig önellátó gazdaságok, vagyis azok, melyek zömmel saját szükségletre termelnek, de a többletet piacra viszik, évente maximum ezer eurónak megfelelő összeget kaphatnak, abból a célból, hogy gazdaságilag életképes vállalkozásokká alakulhassanak át. A támogatás elnyeréséhez üzleti tervet kell készíteni, amelynek teljesülését folyamatosan ellenőrzik.
- (2) A TÉSZ-ek (termelői csoportok) létrehozásának támogatására évente csökkenő, az öt év alatt összesen mintegy százmillió forintnak megfelelő összeg áll rendelkezésre. Azt, hogy mire lehet elég az említett összeg, az *1. keretben* érzékeltetjük.

²³ Az EU-15-ökben a vidékfejlesztési pénzek közül ez a legjelentősebb tétel: a FEOGA-garanciaalap költségvetésében évente kétmilliárd euró van fenntartva agrár-környezetvédelmi célra. (DG-Budget 2002)

²⁴ Special Pre-accession Programme for Agriculture and Rural Development (Különleges előcsatlakozási program a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés számára)

I. keret

A zöldség-gyümölcs szektorban a CAP-támogatások kizárólag a TÉSZ-eken keresztül juthatnak el a termelőkhöz. Magyarországon ezek szervezetek csak nagy késéssel, sokszor igen kis méretben kezdenek megalakulni, mert az emberek – akiknek össze kellene fogniuk – a közelmúlt privatizációval, kárpótlással és főleg csalódással terhes évei után nem bíznak meg egymásban.

Ahhoz, hogy egy TÉSZ megfelelően működhessen, szüksége van legalább egy, az ország centrális pontján elhelyezkedő logisztikai központra. Olaszországban ezek állami segítséggel jöttek létre a narancs és a paradicsom esetében is. Például egy 1000 vagonos hűtőház ötmilliárd forintba került. A TÉSZ-tagok mindegyike kapott egy kvótát. Mondjuk egy tízvagonos kvóta az egy százalék, vagyis az adott termelőnek 50 millió forintos része lett a hűtőházban. Ennek a felét soha nem kell kifizetnie, a másik felére pedig húszéves kamatmentes hitelt kapott az olasz államtól.

Magyarországon ez úgy történt, hogy megjelent a rendelet: Emberek, csináljatok TÉSZ-t! Ezt sokan eleinte nem is vették komolyan. Az utóbbi egy-két évben, ahogyan közeledett az EU-csatlakozási tárgyalások vége, kényszerűségből létrejöttek viszonylag kis méretű TÉSZ-ek. A probléma evvel az, hogy ezek a 30-40-50, esetleg 100 vagonos TÉSZ-ek még a várható összeolvadások ellenére sem lesznek kellően nagyok ahhoz, hogy jó pozíciókra tehesse nek szert a piaci versenyben. Tehát továbbra is ki lesznek szolgáltatva a vevők kényelmekedvének. A megfelelő méret eléréséhez szükség lenne valamiféle állami szerepvállalásra, a szervezésben és az infrastruktúra kiépítésében, például úgy, mint Olaszországban.

Ide tartozik, hogy a mezőgazdaság nemzeti költségvetéséből történő támogatására EU-tagként is lesz lehetőség:

- * Egyrészt a csatlakozás után legkésőbb négy hónapon belül bejelentett (ún. meglévő) nemzeti támogatások – ha az Európai Bizottság másképp nem rendelkezik, azaz nem találja szöges elentétben lévőnek a közösségi szabályozással – a tagság harmadik évének végéig fenntarthatók, illetve addig összhangba kell hozni őket azokkal a bizonyos közösségi szabályokkal.
- * Másrészt az uniós irányelvekkel összhangban bármikor bevezethetők újfajta nemzeti támogatások, miután azokra a bizottság áldását adta. (Somogyi 2003)

Minthogy a belépés után elsősorban a közvetlenül a termeléshez kapcsolódó szubvenciók fognak megemelkedni, a nemzeti támogatásokat célszerű (i) az utolsó 15-20 évben fölhalmozódott technológiai lemaradás pótlására és (ii) azon termékpályák (pl. sertés, baromfi) megsegítésére koncentrálni, ahol az EU-tagság nem hoz többletforrást, sőt, átmenetileg rontja az adott szektor pozícióit. (Vajda 2003)²⁵

Végül tekintsük át, hogy a magyar mezőgazdaság szereplői milyen és mekkora támogatásra számíthatnak az EU-tagság első három évében. (3. táblázat)

3. táblázat
Agrártámogatások Magyarországon
az EU-tagság első három évében
(milliárd forint)

1 euró = 265 Ft	2004	2005	2006
Termelői támogatások:			
* FEOGA-garanciaalap közvetlen kifizetései (25-30-35%)	78,1	93,7	109,1
* Nemzeti kiegészítés (<i>topping-up</i>) (30-30-30%)	93,7	93,7	93,7
Piaci támogatások:			
* FEOGA-garanciaalap piaci támogatásai (intervenció, exportvisszatérítés)	39,8 ^{a)}	39,8 ^{a)}	39,8 ^{a)}
Vidékfejlesztési támogatások:			
* FEOGA-garanciaalap („kísérő intézkedések”, félig önálló gazdaságok, TÉSZ, technikai	31,8	53,0	56,7
* FEOGA-orientációs alap (alapanyag-termelés, élelmiszerfeldolgozás és -értékesítés, vidéki térségek)	21,2	29,2	33,9
Összesen:	264,6	309,4	333,2
Nemzeti támogatások	?	?	?

^{a)} becslés (Fischler 2003)

Forrás: Somogyi 2003, Vajda 2003

²⁵ Nemzeti támogatásra az EU 15 tagországa 2000-ben 14,6 milliárd eurót költött (vö. a FEOGA garanciális részlegének évi 40,47 milliárd eurós kiadásával). Az országok többségében a nemzeti költségvetésből fizetett támogatások a garanciaalap átutalásainak harmadát-negyedét érték el, néhány országban azonban ennél lényegesen nagyobb arányt képviseltek (Hollandiában 78, Ausztriában 87, Finnországban pedig 190 százalékot). A hazánkkal szomszédos Ausztria 1,1 milliárd eurót költött saját költségvetésből a mezőgazdaság támogatására. (Bizottság 2002b)

A táblázattal kapcsolatban annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy az ágazatnak kiutalt állami szubvenciók összege 2000-ben (összehasonlító áron) mintegy 170 milliárd forint volt, amiből kétmilliárdot tett ki a vidékfejlesztési támogatás. A 2004-től elvileg rendelkezésre álló – a nemzeti támogatások eleinte valószínűleg több tízmilliárd forintos összegével együtt – évi minimum 300-350 milliárd forintnyi támogatás a kétszeresét teszi ki a 2000-ik évének. Igaz, a nemzeti támogatások jelentős része – elsősorban az *input*költségeket csökkentő támogatások (pl. kamatkedvezmények) – idővel leépül, de a tagság első három évében

még érezteti a hatását, s közben a közvetlen kifizetések felnövekednek. Vagyis elvileg a termelők sokkal jobb pénzügyi körülmények közé kerülhetnek, mint az elmúlt húsz évben bármikor. Amiért csak elvileg, az a támogatásokhoz való hozzájutás feltételrendszerével kapcsolatos:

* Sikerül-e határidőre fölállítani, és az unióval elismertetni a követelményeknek megfelelő, a támogatások útját nyomon követhetővé tevő intézményeket és rendszereket?

* Sikerül-e megteremteni és akkreditáltatni a növény- és állategészségügy még hiányzó intézményes láncszemeit?

* Sikerül-e megszervezni a termelői szervezeteket azokban a rendtartásokban (pl. zöldség-gyümölcs, dohány), ahol a támogatások zöme vagy egésze csak ezeken a szervezeteken keresztül juthat el a termelőkhoz?

* Sikerül-e a termelőknek a támogatásokhoz való hozzájutás minden feltételét teljesíteni (pl. regisztráció, kellő

üzemméret, megfelelő művelés,²⁶ *cross compliance*-előírások²⁷ stb.)

A fentiekből is kiderül, hogy a magyar mezőgazdaság felemelkedéséhez nem elegendő az EU-csatlakozás. Gyökeres szemléletváltásra van szükség mind az államigazgatásban, mind pedig a termelői oldalon, különben az elvi lehetőségek nem válnak gyakorlati támogatásokká. És akkor még nem is beszéltünk a lehetőségek és támogatások szektoronkénti megoszlásáról.

3.2. Esélyek az egyes termékpályákon

3.2.1. Szántóföldi növények

Magyarországon a legnagyobb területet elfoglaló és legnagyobb árbevételű termelői ág a szántóföldi növénytermesztés. Ezen belül a vetésszerkezet több mint hatvan (de 2000-ben 70,5) százalékát a gabonafélék (főként búza, kukorica), további 11-12 százalékát pedig az olajos növények (napraforgó, repce) foglalják el. A hazánkban érvényesülő kontinentális klíma különösen kedvez a búza, az őszi árpa, a kukorica és a napraforgó termesztésének. Ezek a növények (a fehérjetakarmányokkal együtt) a CAP

²⁶ Például a föld agrártermelésre alkalmas állapotban tartása. Azaz ugarra jár támogatás, de parlagra nem.

²⁷ Az Agenda 2000 óta a tizenötöknek lehetőségük van rá, hogy természeti adottságaiknak megfelelően, különböző környezetvédelmi követelményekhez kössék a közvetlen támogatások kifizetését (opcionális *cross compliance*). A tagállamok a közösségi szinten harmonizált követelmények, illetve lehetséges módzatok közül szabadon választhatnak. A legújabb, 2005 és 2007 között bevezetendő CAP-reform kibővíti és kötelezővé teszi a *cross compliance* alkalmazását: a termelők csak bizonyos (környezetvédelmi, élelmiszerbiztonsági, valamint állategészségügyi, illetve állatjóléti) normák betartása esetén juthatnak majd hozzá a közvetlen támogatások egészéhez. (DG-Agriculture 2003)

kivételezett termékkörébe tartoznak, amennyiben a FEOGA garanciális részlege éves kiadásainak általában több mint negyven százalékát mondhatják a magukénak.²⁸

Magyarország a koppenhágai csúcserőtekezleten kialakított kvóták és referenciahozamok értelmében a közvetlen kifizetések 89 százalékát ebben a termékkörben költheti el.²⁹ Az egy hektárra jutó támogatás száz százaléka elvben 298 euró, mely érték a gazdálkodók számára 2004-ben 164 euró lesz (55%), s 2010-ig fokozatosan éri el a száz százalékot. Mindazonáltal már az első három szezonra járó hektáronkénti 40-45-50 ezer forintnyi támogatás – tekintettel az *inputok* terén mutatkozó s egy ideig valószínűleg még fennmaradó költségelőnyeinkre – uniós viszonylatban is kedvező versenyhelyzetet teremt a magyarországi termelők számára. Ugyanakkor tény, hogy a kedvező költség szerkezet idővel módosulni fog, mert a növekvő támogatás a termőföld árára és a bérleti díjakra is hatással lesz.³⁰

Persze lehet másképpen is számolni. Például úgy, hogy bár a Koppenhágában kialakított termésátlag (4,73 t/ha) tisztán meghaladja az EU északi és déli tagországainak átlagát, a hozzánk hasonlóan jó gabonatermő adottságokkal rendelkező tagokétól azonban 10-30 százalékkal elmarad. (4. táblázat) Ha átlagos elmaradásként húsz százalékkal számolunk, valamint ha figyelembe vesszük, hogy a tervek szerint a kialakítottnál (3,49 millió ha) 15-20 százalékkal nagyobb területre (4,1-4,3 millió ha) fogjuk szétosztani a közvetlen támogatást, akkor az első három évben az egy hektárra jutó szubvenció 35-44 százaléka lesz a fejlett gabona-

²⁸ 1999-ben 45,2 százalékát, 2000-ben 41,2 százalékát. (Bizottság 2002a, 2002b)

²⁹ Ugyanakkor, az arány valószínűleg módosulni fog, ha az egyszerűsített rendszer keretében nem a GOF-területen (3.487.792 ha), hanem az egész művelt agrárterületen (4,1-4,3 millió ha) osztjuk szét a támogatásokat.

³⁰ Ez a hatás jelenleg hárommillió földtulajdonost érint hazánkban. (Németh 2002)

termelő tagországokénak. Így számolva a fenti arány a termelők számára az átmeneti időszak végét jelentő 2010-ben is csupán 64-68 százalékos lehet. Ez mindenfajta költségelnyrt figyelembe véve, illetve a szántóföldi kultúrák jelentős technológiaigényét is belekalkulálva, elég jelentős versenyhátránynak tűnik.

4. táblázat

A GOF-szektorban érvényesülő gabona-termésátlagok referenciaértékei az EU-15-ben és Magyarországon (t/ha)

Magyarország	4,73
Belgium	6,24
Dánia	5,22
Németország	5,66
Görögország	3,39
Spanyolország	2,90
Franciaország	6,02
Írország	6,08
Olaszország	3,90
Luxemburg	4,26
Hollandia	6,66
Portugália	2,90
Egyesült Királyság	5,83
Ausztria	5,27
Svédország	4,02
Finnország	2,82

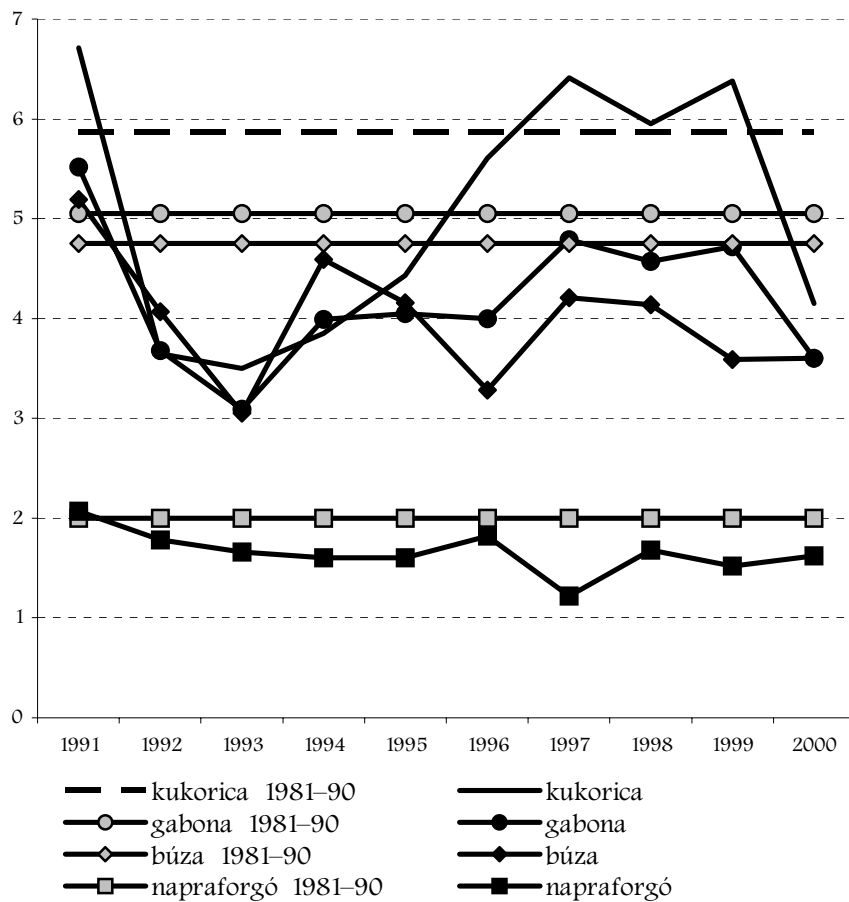
Forrás: Rglement (CE) No. 2316/1999

A fentiekől függetlenül igaz, hogy a növekvő támogatások – a felvásárlási árgaranciákkal együtt – jótékony hatással lesznek a szektor jövedelmezőségére, s ezáltal a termelés kiegyensúlyozottabb, kiszámíthatóbb alakulására. A rendszerváltás óta a pénzhiány és az ebből származóan elmaradó beruházások együttesen azt eredményezték, hogy a termés sokkal inkább ki volt téve az időjárás szeszélyeinek, mint az 1980-as években. A termésátlagok évenkénti ingadozása (2. ábra) miatt a búza jövedelmezősége nyolcezer Ft/t nyereség és több mint ötezer Ft/t veszteség, a kukorica esetében pedig 5700 Ft/t nyereség és 2800 Ft/t veszteség között váltakozott. (Udovecz 2000) Az egy hektárra jutó hozamok a

Az egy hektárra jutó hozamok a vizsgált időszakban 30-40 százalékos éves ingadozásokat is produkáltak, miközben a tizenötökben ritkaságszámba ment az évi 10-15 százalékos változás. Nagy nyeresége lesz a csatlakozásnak, ha a stabilabb pénzügyi környezet kilapítja – a mainál jóval magasabb szinten – a hozam- és jövedelmezőségi görbéket.

További előny, hogy az utóbbi évekkel ellentétben nem lesz gond a jó termés piaci elhelyezése sem. Köztudott, hogy a rendszerváltás után a belső és az exportpiacok beszűküléséhez igazodó állatállomány abrakszükséglete a korábbi tízről hatmillió tonnára esett vissza. A hazai gabonaszükséglet így körülbelül évi nyolcmillió tonnára rúg, amit egy kicsit is jobb évben több millió tonnával meghaladott a termés. Ráadásul, az 1990-es évek nagy részében a nemzetközi gabonáarak olyan alacsonyok voltak, hogy a fölösleget csak masszív szubvencióval lehetett exportálni. A társulási szerződésben az EU által felkínált kedvezményes beviteli kvóták (3-400 ezer tonna búza/év), bár azon ritka kvóták közé tartoztak, melyeket maximálisan kihasználtunk, nem sokat segítettek az értékesítési gondokon. A csatlakozással felnyíló uniós piac, a maga viszonylag magasabb árszínvonalával, gyakorlatilag korlátlanul elhelyezési lehetőséget teremt a magyar gabona és olajosmag számára. Gondot inkább az áru fizikai kijuttatása jelenthet, mert ezen a téren igen jelentősek az elmaradások. Magyarországra mindig is jellemző volt, hogy jó minőségű, szép árut tudunk előállítani, de a termelés utáni fázisok (betakarítás, szortírozás, szárítás, tárolás, szállítás, marketing stb.) terén jelentős lemaradásban vagyunk a nyugati színvonalától.

2. ábra
Termésátlagok éves változása 1990 és 2000 között,
összevetve az 1980-as évek átlagával
(t/ha)

Forrás: KSH 2001

3.2.2. Hústermelés

Magyarországon két szélsőséges álláspont alakult ki azzal kapcsolatban, hogy milyen állatfajtákat érdemes tenyészteni. Az egyik szerint az ún. monogasztrikus (egygyomrú) állatokkal érdemes foglalkozni, hiszen kiváló adottságaink vannak abraktakarmány előállítására. A másik ellenben a kérődző állatokat favorizálja, mondván, gyepterületeink nagyszámú állat tartására adnának lehetőséget. Az igazság valahol a két álláspont között van: adottságaink lehetővé tennék, hogy bármelyik vonatkozásában kialakuljon a hatékony termelés, de egyik ágazatban sem ideálisak a feltételek. (Jávör 1999)

A rendszerváltás utáni magyar állattenyésztés sajátossága, hogy az állatállomány szerkezetében azok az állatfajok (sertés, baromfi) vannak túlsúlyban, amelyekre nézve az EU-csatlakozás nem, vagy csak alig biztosít többletforrást. A sertés, a baromfi és a tojás a CAP kevésbé szabályozott termékpályái közé tartoznak, ahol a termelés értékéhez (az EU agrártermelésének 13-15%-a) képest viszonylag kevés a támogatás (a FEOGA garanciális szekciójának 0,5-1,0%-a).³¹ Ennek az a magyarázata, hogy a közös agrárpolitika főként azon szektorokban (pl. szántóföldi nagykulturák, legeltetéses állattartás) segíti a jövedelmezőséget, amelyeknek jelentős szerepük van a táj kultúr-állapotban tartásában.

Az intenzív, iparszerű, a földtől többé-kevésbé független termelésre jóval kevesebb támogatás jár. Sertésre, baromfira és tojásra rendkívül szűk körben (pl. export, magántárolás) lehet szubvencióhoz jutni, elnyerésükhöz minden esetben pályázni kell. A szektorban a piaci verseny dominál. (Vajda 2003)

Az utóbbi időben a magyar termelői árak nagyon közel vannak az uniós árakhoz, egyes években meg is haladják azokat. Nem véletlen, hogy eme két termék esetében a hazai vámok magasabbak, mint az EU-ban.³² Következésképpen

³¹ A közvetlen kifizetések csak áttételesen, a takarmányárakon keresztül hatnak a termelési költségekre.

³² Jellemző, hogy a magyar sertéshús 1985 óta csak akkor volt versenyképes az EU-ban, ha

a csatlakozás után a sertés- és baromfitartás terén éri majd a legnagyobb versenyképességi kihívás a magyar termelőket. Jelenlegi hátrányaink a következő okokra vezethetők vissza:

- (1) A tömegtakarmányok termésátlaga Nyugaton 6-7 tonna/hektár körül alakul, szemben a magyarországi 4-5 tonna/hektáros mutatókkal.
- (2) Az EU-tagországok szinte kivétel nélkül rendelkeznek tengeri kikötővel, és így a takarmány 25 százalékat adó szója sokkal olcsóbban jut el hozzánk, mint Magyarországra.
- (3) A tizenötök esetében tőkeerős országokról van szó, ami azt jelenti, hogy a gazdaság szereplői képesek az ár-folyam függvényében vásárolni, vagyis ki tudják várni a megfelelő pillanatot. A magyar gazdaság szereplői jobban ki vannak szolgáltatva az ár-folyam-ingadozásokból eredő többletköltség hatásának.
- (4) A döntő különbség azonban a szektorba bevitt holttőke hatékonyságában keresendő. Nyugaton mára olyan technikai színvonalra emelték a tenyésztést, amivel a magyarországi termelők nem tudnak versenyezni. Ehhez persze szükség volt évtizedek piaci viszonyaira, amelyek lehetővé tették a technológiai fejlesztést. (Tóth 2003)

A csatlakozás után mindehhez hozzájön még a takarmányárak (búza, kukorica) viszonylag magas szinten történő stabilizálódása (lásd az előző fejezetet), ami tovább rontja a hazai szereplők versenyképességét. Jó hír viszont, hogy a CAP magántárolási támogatást biztosít a sertésvertikum egyes szereplőinek (feldolgozóipar, kereskedelem), ami enyhítheti az ágazat ciklikusságából adódó jövedelemhullámzásokat.

A fentiek összességükben előre vetítik a sertés- és baromfi vertikum további

Nyugat-Európa országaiban valamilyen állategészségügyi probléma merült föl (száj- és körömfájás, sertéspestis stb.).

erőteljes koncentrálódását, illetve azt, hogy csak a legversenyképesebb vállalkozások tudnak a piacon maradni. Az EU-csatlakozás révén a szektorban a ma még jelentős kisüzemi tartás még inkább visszaszorul, mert a vertikum egészében (tenyésztés–feldolgozás–kereskedelem) érvényesülni fognak a szigorú közösségi normák.³³ A baromfitartásnak valamivel jobb az kilátásai, mint a sertésének. Bizonyos húsfajták tekintetében bevezetett piacokkal rendelkezünk, de az abrakkonverzió és a tartástechnológia tekintetében további előrelépés szükséges.

A kérődő állatok (szarvasmarha, juh) tekintetében adottságbeli hiányosságok, illetve strukturális gyengeségek mutatkoznak. Az említett két állat tartását a közös agrárpolitika különösen bőkezűen honorálja (a FEOGA-garanciaalap éves kiadásainak 15-18 százaléka), ami abból ered, hogy az integráció – és a CAP – „játékszabályaira” meghatározó befolyással bíró gazdag nyugat-európai országok természeti adottságai (klímája, növénytakarója stb.) kifejezetten kedveznek a legeltetéses állattenyésztésnek. Magyarországról mindez nem mondható el. A csapadékhiány miatt nem olyan dúsak a legelőink, mint Nyugat-Európában. A gyepek nyáron kiszáradnak, s emiatt – valamint a zordabb és tovább tartó tél miatt – rövidebb a legeltetési időszak, kisebb a gyepek hozama. Emellett a hús-fogyasztás szerkezete is azt mutatja, hogy nálunk a marha- és birkahúsnak marginális a szerepe. A fajtaösszetétel alapján a marhahústermelés a tejtermelés, míg a birkahústermelés a gyapjútermelés melléktermékeként értelmezhető.³⁴

³³ Az EU-normák elérését szolgáló (pl. vágóhídi) fejlesztések jelentős része egyébként fölösleges, vagy túlbiztosítást hoz. Az EU-normák bevetésével kapcsolatban sokan tévesen hiszik azt, hogy csupán ettől majd nőni fog az élelmiszerbiztonság Magyarországon. Ehhez képest tény, hogy jelenleg a kiskereskedelemben forgalmazott sertéshús 30 százaléka a fekete gazdaságban működő kistermelőktől kerül a pultokra. Még sincsenek a nyugat-európaihoz hasonló élelmiszerbotrányok. (Tóth 2003)

³⁴ Az 1700-as évekig a racka volt a meghatározó juh fajta Magyarországon. Ekkortól terjedt el a

Az EU-tagság valószínűleg jelentős szerkezeti átalakulást hoz majd mind a marha-, mind pedig a juhtartásban. Az elérhető támogatások zöme a minőségi hústermelésre való specializációt ösztönzi, ugyanakkor a fajtaváltásra csak a kellő tőkeerővel rendelkező vállalkozások lesznek képesek. (2. keret)

2. keret

Magyarországon az 1970-es évek közepéig párhuzamosan folyt a tejelőállomány fejlesztése és (a magyartarka bázisán) a minőségi húsmarhatenyésztés. Az Alföldön a legeltetéses, a Dunántúlon az istállózó tartási forma terjedt el. Olasz kereskedők járták a falvakat, és a parasztistállókból is megvették a jószágot. Az 1980-as évektől a marhaágazatban egyre inkább a tejtermelésre álltak át (a holstein-fríz bázisán), s a hímváru állatok néhány hónapos korban Nyugat-Európába kerültek, mert a gazdák prémiumot kaptak a kisbikák felhízlalásáért. Miközben az EU-ban kialakult a szarvasmarhák tenyésztési kultúrája, s a minőségi termelés egyben a fogyasztás növekedésével párosult, addig idehaza a húsmarhatartás szinte teljesen elhalt (napjainkra alig 30 ezer húsmarha maradt az országban), s a fogyasztás ott tart, mint húsz évvel ezelőtt (4-5 kg/fő/év).

Minthogy a húsmarhatartást a közös agrárpolitika jelentősen dotálja, s Magyarország a jelenlegi állatlétszámnál jóval nagyobb prémiumkvótákat kapott, érdemes lenne növelni az állományt.³⁵ Ehhez persze megfelelő tenyészállatokra is

merinói fajta, mely a II. világháború utáni években, a gyapjútermelés növekvő támogatottsága révén, szinte egyeduralkodó vált. A rendszerváltás után azonban a gyapjúfeldolgozás visszaszorulásával a hústermelés vált kifizetődővé. Csehországban váltottak is, és a merinói 90 százalékos ára napjainkra négy százalékra csökkent. Magyarországon azonban nem következett be fajtaváltás.

³⁵ A csatlakozási szerződés alapján Magyarország kb. kétszer akkora kvótákat kapott, mint a jelenlegi tényleges állomány: speciális húsmarha (hízalni való kisbikákra szóló) prémium esetében 94.620 darabot, ami 50 ezres, anyatehén prémiumra 117 ezer darabot, ami 60 ezres állomány-növekedésre ad módot. Az említett – s Magyarországon ma is létező – prémiumok a csatlakozás első évében, amellett, hogy jelentősen megemelkednek, még ki is egészülnek egy harmadikkal, az ún. vágási prémiummal. A háromfajta támogatás együttesen évente minimum 70 ezer forinttal növeli az egy állatra kapható szubvenciót. (Vajda 2003)

szükség lesz, de a húsmarhatartás elvileg föltámasztható. Extenzív formában kicsi az eszközigeny (kerítés, nyári szállás, szélvédelem), vagyis a kis technológiai költség miatt mérsékelt a tőkeigeny, jó takarmány-kiegészítőkkel és jó (igénytelen) fajtákkal (pl. magyar szürke) a nagyüzemek egy része sikeresen állhatna rá a húsmarhatartásra. Problémák mindazonáltal adódhatnak:

- * Egyrészt nehéz lesz eladni a terméket, mert a hazai fogyasztás stagnál, az unióban pedig a mienknél jobb minőségű marhahúsból van túltermelés. A gondokon fajtaváltással, a nyugati piacon kuriózumnak számító őshonos magyar fajtákra³⁶ való áttéréssel, s a hazai fogyasztási kultúrát feltámasztó, állami promócióval lehetne enyhíteni.
- * Másrészt kérdéses, mire lesz elég az (55%-ról induló) uniós támogatás, hiszen a szerkezetváltás beruházási költségei tetemesek. A kisgazdaságok csak szövetkezéssel maradhatnak talpon, a nagygazdaságok pedig rentabilitási gondokkal küzdenek. Sok helyen nincs megfelelő menedzsment, elavult a szállítási kapacitás, az állategészségügyben hiányzik a megfelelő *monitoring* rendszer, nagyon sok helyen a takarmányt sem védik megfelelően (fedett tárolók kellenének). (Györkös 2003)
- * Harmadrészt a CAP marharendtartása az extenzív kis és közepes méretű birtokokra van kitalálva, amelyek kifejezetten marhahústermeléssel foglalkoznak (állatsűrűségi mutatóhoz, tejleadás korlátozásához kötött, az állomány bizonyos számú egyedében maximált prémiumok).

Nyugat-Európában szerves fejlődés eredményeképpen alakultak ki a mai marhatartó kis és közepes méretű családi gazdaságok. Az állatokhoz való viszonyt

³⁶ A magyar szürke kiváló húsu, igénytelen állat. (Nem csökik meg! Azaz száraz időszak alatt sem áll meg a fejlődése.) Több százezer hektár olyan gyepterület van Magyarországon, ahol az öntözőrendszer már tönkrement, de a terület őshonos állatok legeltetését még „kibírná”. (Györkös 2003)

nagyban meghatározza, hogy valaki a sajátját látja el, vagy alkalmazottként dolgozik. Magyarország hiányzik a marhatenyésztésnek ez az árutermelő, családi alapon működő szegmense. A tőkehiány és a nyugatéhoz képest hosszabb távon is alacsonyabb szinten maradó munkabérek miatt inkább a nagyüzemi marhatartásnak lesz esélye a túlélésre, de ez a forma a CAP-támogatásokból viszonylag kevesebbet profitálhat majd.

Ami a juhtartást illeti, a koppenhágai alku során – tekintettel a mezőgazdaságunkban az utóbbi 10-15 évben tapasztalt változásokra – az EU csupán 1.146.000 darabos kvótát hagyott jóvá. Igaz, a kvóta nem jelent abszolút korlátot, csupán a közvetlen támogatásra (ún. prémiumra) jogosult egyedek számát korlátozza. Az EU-csatlakozással az ágazatnak még a közvetlen támogatások 55 százalékos szintjén is több pénze lesz, mint előzőleg. Bár az állomány 90 százaléka egyelőre merinói fajta, megfelelő tenyészállatok beállításával azonban néhány év alatt jelentős javulás érhető el a húsminőség terén. (3. keret)

A hazai adottságokat kihasználva a szektor komoly nyertese lehet az európai integrációnak. Az előnyök és lehetőségek kihasználásához azonban a mai termelési struktúráján változtatni kellene. Az integrációt nem feltétlenül a tulajdoni koncentrációval kell újraéleszteni, hanem szövetkezéssel. A juhtartás felfuttatása több szempontból is kívánatos volna:

- * Hazánkban több százezer hektár kihasználatlan, elhanyagolt legelőterület van, ami a gazdasági hasznosítás és haszon elmaradása mellett komoly közegészségügyi problémát okoz (lásd allergia gyors terjedése), s ezzel kapcsolatban évente sokmilliárd forintos egészségügyi kiadást indukál.
- * A tartásra alkalmas területek jelentős részben azokon a vidékeinken (pl. Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) található, ahol igen alacsony szintű a munkaképes korú lakosság foglalkoztatottsága.

3. keret

Száz évvel ezelőtt a mai Magyarország területén még hatmillió juhot számláltak. Az 1980-as évek közepén már csupán 3,1 milliót. Manapság pedig alig egymilliót, amelyből körülbelül 900 ezer anyajuh.¹ A hímivarú állatokat döntően a húskért tartják, s ezek szinte kizárólag olasz exportra kerülnek.² Magyarországon a rendszerváltás előtt kevesebb mint 700 nagyüzem tartott juhot, egységes, jó minőségű áruval látva el a piacot: egy nagyüzem megtöltött egy egész kamiont. Ma, a rendszerváltás és a privatizáció nyomán sok kistermelő foglalkozik juhtartással.³ Egy átlagos nyájban százegynéhány egyed található, holott a nyereséges működéshez minimálisan két-háromszáz egyedre volna szükség (Abayné-Marselek 1999).⁴ A kisüzemi termelésből adódóan manapság 25-70 telephely tölt meg egy kamiont, ami rendkívül heterogén minőségre vezet (a termelés 25 százaléka nem EU-konform), tekintettel a tartásbeli és a takarmányozásbeli különbségekre.⁵ A lecsökkent és elavult összetételű állomány, valamint az elaprózódó tartás együttesen azzal a következménnyel jár, hogy Magyarország évek óta nem tudja kihasználni az EU által felajánlott kedvezményes piacrajutási lehetőségeket.⁶ A százszázalékos kihasználtsághoz egyébként a jelenlegi 900 ezres helyett 1,5 milliós anyajuhállományra lenne szükség. Nem véletlen, hogy a csatlakozási tárgyalásokon a magyar fél ezt a nagyságot célozta meg.

¹ Minthogy az elárvult bárányok neveléséhez kiválóan alkalmas a kecsketej, minden juhnyájban található néhány kecske is. Országosan kb. tízszer annyi juh van, mint kecske.

² Tradicionálisan lábón, mert Olaszországban nagyon sok kis vágóhíd szakosodott arra, hogy friss árut kínáljon. Másrészt hazánkban összesen két juhvágóhíd található, azok is olasz kézen.

³ 2000 márciusában az állomány 80 százaléka 25 ezer kistermelő birtokában volt. (KSH 2001)

⁴ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezek a kis egységek ne tudnának nettó eredményt kimutatni. Ez azonban öncsalás, mert a költségek között nem veszik tekintetbe a saját munkabérüket és annak közterheit.

⁵ Húsvét előtt újabban mindig gond van az olasz piaccal, mert a megszokottnál nehezebben jut ki a magyar áru, és/vagy alacsonyabb áron lehet eladni. Sokan az olasz vevők csalafintaságát gyanítják a dolog mögött, pedig csupán arról van szó, hogy nem vagyunk képesek megfelelő (egységes, jó) minőségben szállítani. (Kukovics 2003)

⁶ Például, 2002-ben a 34.569 tonnás kvótát 18.026 tonnára teljesítettük, ami 52 százalékos kihasználtságnak felel meg. (Kukovics 2003) 1994 és 1997 között azonban még rosszabb volt a helyzet (12-30%). (Jávör 1999)

* A gyepék feljavítására és hasznosítására a legolcsóbb megoldást a kiskérődzők tartása kínálja: 1999-es árszinten hektáronként 10-15 ezer forintos ráfordítással megőrizhető a táj kultúrállapota, és megspórolhatók a költséges tájrehabilitációs programok. (Abayné – Marselek 1999)

Az adottságok közé sajnos a közbiztonság hiányát is hozzá kell sorolni, ami megnehezíti a kiskérődzők tartásának propagálását. A megélhetési bűnözésnek kiváló terep az extenzív – vagyonbiztonsági szempontból rosszul védhető – állattenyésztés. Mivel ez a fajta gond nem oldható meg rövid távon, a szektor felfemelkedése valószínűleg csak közép- és hosszú távon reális célkitűzés.

3.2.3. Tej

A tejtermelés magas beruházási és higiéniai költségei miatt csak nagy állatlétszám mellett lehet gazdaságos, ami azt jelenti, hogy vagy nagyüzemben kell végezni, vagy a szövetekezés útjára kell lépni, és tejszövetkezeteket kell létrehozni. A második világháború előtti Magyarországon még működött egy jól szervezett, falusi tejszövetkezeti rendszer. Ez a rendszer az 50-es években megszűnt, s a kialakuló téészekben jöttek létre az új tejbegyűjtők. Az integrátori szerepet fölvállaló nagyüzemek mellett azonban a háztáji gazdaságok nem fejlődtek igazán. Azokban az évtizedekben, amikor a nyugat-európai gazdaságok szerves fejlődés eredményeképpen egyre nagyobb méreteket értek el, s korszerű középüzemekké alakultak át, a magyar kisgazdaságok infrastruktúrája, egész holttőkéje és általában a termelési eszközei (istállók, állomány, gépek, eszközök s maguk az emberek is) el- és megőregedtek.

A rendszerváltás után a háztáji gazdaságok mögül eltűntek a nagyüzemek, megszűntek az integrációs kapcsolatok, s ma már arról van szó, hogy a kistermelők vagy maguk próbálnak integrálódni, szövetekezni, vagy tönkremennek. A mai

Magyarországon – a szocialista időszak örökségeként – kétpólusú szerkezet maradt fenn: egyrészt a nagyüzemek (volt téészek, állami gazdaságok), másrészt az egy-két tehenes háztáji gazdaságok foglalkoznak marhatartással. Szemben a nyugat-európai modellel – ahol a korszerű családi gazdaságok dominálnak, és ma már nem ritka az 50, 100 sőt 300 egyedes létszám –, itthon a háztájiban a termelők nem képesek jó minőségű tej előállítására, és tenyészteni sem tudnak. Régebben általában jövedelemkiegészítő tevékenységet láttak az ágazatban, manapság pedig egyre-másra mennek tönkre, illetve hagynak fel az állattenyésztéssel.³⁷

Magyarországon valószínűleg nem lesz a nyugat-európaihoz hasonló családi farmrendszer. A marhaállomány zöme a nagyüzemek kezén fog összpontosulni, ahol a tejtermelő profil ki fog egészülni húsmarhatartással. Az európai piaci versenyben azonban a nagyüzemek közül is csak a legversenyképesebbek maradnak fenn. Erre némi reményt ad az a tény, hogy bár a rendszerváltás előtti 800-as átlagos állománylétszám 400-asra csökkent, de ez még mindig nagyobb a nyugat-európai átlagnál.³⁸

A nagyüzemekben termelt tej önköltsége 60-65 forint körül mozog. A felvásárlási árak a legutóbbi időig 70-72 forint körül alakultak. Az 50-60 százalékban külföldi (francia, olasz, német, ír) kézen lévő tejjüzemek azonban „nyomják” lefelé az árat. Ma már nem ritka, hogy 50-60 forintért, azaz az önköltségen hajlandók csak átvenni a tejet. Ezzel a szektorban

³⁷ Az FVM elképzelése szerint a minőségi követelmények teljesítésére képtelen kisgazdaságok a tejtermelésről átállhatnának a húsmarhatenyésztésre, hiszen a kialakított kvóták lehetővé teszik a húsáért tartott állomány megduplázódását. Az áttéréshez azonban (tökén kívül) megfelelő legelőterület is kell, különben a CAP-támogatás elmarad.

³⁸ A több ezres állomány nem is volna előnyös, mert nem áttekinthető (nehéz kiszűrni a beteg állatokat), s így az állományt több telephelyre kellene szétosztani. Az ideális létszám 5-600 egyed. (Györkös 2003)

megindult az elkeseredett verseny a túlélésért. Ezt a versenyt már csak azok a nagygazdaságok élik túl, amelyek korábban fejlesztettek, modernizáltak. Sajátos helyzet alakult ki: a fogyasztás (tej és marhahús) igen alacsony szinten stagnál, a feldolgozóipar döntően külföldi kézen van (s ezek a cégek behozzák a saját feldolgozott termékeiket), eközben a marhatenyésztés a túlélésért küzd, s egyetlen reménye a költségcsökkentés és az európai agrárpolitikai támogatás.

Ebben a helyzetben illúzió azt képzelni, hogy ki fogjuk tudni tölteni az általunk kértnél (2,8 millió tonna) egyébként sokkal alacsonyabb (alig 2,0 millió tonnás) közösségi tejkvótánkat.³⁹ Potenciálisan természetesen lenne rá esélyünk, de ehhez az kellene, hogy (i) nőjön a fogyasztás, (ii) jó exportlehetőségeink nyíljanak Kelet-Európában, (iii) erős tejszövetkezeti rendszer épüljön ki, (iv) a termelők kezén is legyen számottevő feldolgozóipari kapacitás, és (v) (nem utolsó sorban a legelőterület kihasználása végett) nőjön a marhaállomány.

Mindez egyenként is, de főként együttesen, illúzió. Az uniós garanciák és támogatások csak meghatározott minőségű termékekre, a hazai besorolás szerinti extra minőségű tejre érvényesek. 2001-ben az ország 1,475 millió tonna ilyen tej előállítására volt képes. (Vajda 2003) Egy üszőborjú felnevelési ideje a tejtermelés megkezdéséig 765 nap (480 nap felnevelés, 285 nap vemhesítés plusz vemhesség), azaz több mint két év. (Buday-Sántha 2001) A magyar termelési plafont jelentő országos kvótahoz – 5000 literes tejhozammal számolva – rövid idő alatt 100

³⁹ A csatlakozási szerződésben rögzített magyar tejkvóta 1.947.280 tonna, amely két részből áll: a tejüzemeknek 1.782.650 tonnát lehet leadni, a közvetlen (háztól való) értékesítés pedig 164.630 tonna lehet. A fenti mennyiségek nem jelentenek abszolút korlátot: a közösségi jogszabályok lehetővé teszik a kvóták közötti átjárást. Ezen túlmenően, amennyiben a tagság első éveiben sikerülne 100 százalékosan kitölteni a kvótákat, úgy 2006-ban további 42.780 tonnával, azaz összesen 1.990.060 tonnára nőhet az országos kvóta. (Vajda 2003)

ezerrel kellene növelni a tejelő létszámot, ami ismerve az ágazat gazdasági helyzetét, irreális. Örülhetünk, ha két-három év múlva az Európai Bizottság nem fogja a ma még sokak által kevesellt kvótát is csökkenteni.

A CAP tejtrendtartása szerencsére számos olyan elemet tartalmaz (intervenció vajra és sovány tejporra, magántárolás lehetősége vajra, tejszínre, tejporra és egyes sajtokra), amelyek enyhíteni fogják a jövedelmezőség ciklikusságát. Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a 2003-as reform éppen abban az irányban hoz majd változásokat, mely az új tagokra – köztük Magyarországra – nézve csökkenti a támogatások hatását. Miközben a kínálatkorlátozást, azaz a kvótákat a 2014/15-ös mezőgazdasági értékesítési évig meghosszabbították, a vaj és a soványtejpor intervenciók árát 2004 és 2006, illetve 2007 között négy, illetve három lépcsőben 25 (7+7+7+4), illetve 15 (5+5+5) százalékkal csökkentik.⁴⁰ Az ár-csökkentés miatt kieső jövedelem pótlására tejjelétet (közvetlen támogatást) vezetnek be, melynek mértéke 2004-ben 11,81 euró/t, 2005-ben 23,65 euró/t és 2006-tól 35,5 euró/t. A reformmal csupán az a gond, hogy míg az intervenciók árak a tagság első pillanatától biztosítják az új tagok tejtermelőinek a jövedelmét, a csökkentésüket részben kárpótló kompenzációs kifizetésekre ugyanaz a – fokozatos bevezetést tartalmazó, 55 százalékos szintről induló – formula lesz érvényben, mint a többi közvetlen támogatás esetében.

Az EU a fenti módosítással, és már az Agenda 2000-ben elfogadott lépésekkel is, vélhetően sokkal inkább a keleti bővülés költségeit kívánta időlegesen csökkenteni, semmint a WTO-ban amúgy is nehezen körvonalazódó megegyezést elősegíteni. A rossz pénzügyi helyzetből induló kelet-európai agrárgazdaságok ily módon

⁴⁰ A csökkentés mértéke a vaj esetében túlmegy az Agenda 2000 ajánlásain (-15%). A vaj intervenciók átvételét 70-ről 30 ezer tonnára csökkentik, mely fölött ár(le)veréses eljárásra lép életbe. (The Reform in Detail 2003)

sokkal kevesebb friss forráshoz jutnak, s modernizációjuk is halasztódik. A csatlakozás jótékony hatását csak a kellően nagy gazdaságokban, illetve a jelentős taglétszámú tejszövetkezetekben fogják érzékelni. Ugyanakkor tőke és bizalom hiányában egyelőre nincs sok esélye annak, hogy Magyarországon, nyugat-európai mintára, nagy számban alakuljanak ki termelői tulajdonban lévő, szövetkezeti alapon működő tejfeldolgozó vállalatok. (Nyárs – Papp 2002)

3.2.4. Egyéb termékpályák

Terjedelmi okokból nincs mód az összes termékpálya azonos részletességű bemutatására. Néhány szektorról azonban még röviden szólunk.

A zöldség-gyümölcs szektorban Magyarországnak kiváló természeti és humán erőforrás-oldali adottságai vannak: magas a sajátos talajú, fekvésű és mikroklímájú területek aránya, bővében vagyunk a szakképzett, olcsó munkaerőnek. Problémát jelent azonban az egész vertikum alacsony szerveztlensége, a technológiai lemaradás, az ültetvények elöregedése, az alacsony hozamok és a magyar mezőgazdaság örök betegsége, a termelés utáni fázisok (válogatás, csomagolás, tárolás stb.) fejletlensége. (Buday-Sántha 2001) A rendtartás a CAP által kevésbé támogatottak közé tartozik,⁴¹ s az a kevés szubvenció is csak a termelői szervezeteken (TÉSZ-eken) keresztül juthat el a gazdálkodókhoz. Összefogásra lesz tehát szükség az ágazat korszerűsítéséhez: a fóliával vagy üveggel fedett, illetve az öntözhető területek növeléséhez, a piaci igényekhez igazodó fajtaváltáshoz, a minőségbiztosítási rendszerek bevezetéséhez stb.⁴² Hasonlóan csak a TÉSZ-eken ke-

resztül lehet majd árukivonási segélyhez (16-féle termék után), illetve feldolgozási támogatáshoz (paradicsom, őszibarack és körte esetén) jutni.

A kvótázott termékkörök közül a cukor és a dohány esetében a kvóták az átlagos magyar (belföldi) ellátás biztosításához elegendők; nem különösebben korlátozóak, de nem is tartalmazznak jövőbeni növekedési lehetőséget.⁴³ Bár a gazdálkodóknak elvben lehetőségük van a kvótán felüli termelésre, a közgazdasági viszonyok (ár) ezt mégsem engedik meg. Mindenesetre, a gyakorlatilag száz százalékosan külföldi kézen lévő feldolgozóipar a helyi fogyasztás kielégítésére valószínűleg kellő alapanyaghoz fog jutni. Az FVM számításai szerint, a csatlakozás első évében a dohánytermelők hektáronként több mint 60, a cukorrépa-termelők pedig több mint 40 százalékkal növelhetik jövedelmüket. (Vajda 2003) A CAP átvétele mindkét esetben legalább a kiszámítható, stabil jövedelmezőséget vetíti előre középtávon. Ugyanakkor megjegyezzük, hogy a dohány szektor – mely munkaerőigénye miatt egyes vidékeinken jelentős szerepet játszik a foglalkoztatásban – a zöldség-gyümölcs szektorhoz hasonlóan működik: a támogatás zöme a termelők közös szervezetein keresztül érhető el. Az integrációt ez esetben sem lehet majd kikerülni.

3.3. Külföldi tőke

A csatlakozási tárgyalások eredményei közé tartozik annak a kérdésnek a tisztázása is, hogy mikor és milyen feltételek mellett juthatnak a külföldiek magyarországi termőföldhöz. A 2002. decemberi, a

⁴¹ A termelési érték több mint 15, a FEOGA-garanciatámogatások viszont alig 4 százalékát képviseli 2000 és 2002 között. (Bizottság 2002b)

⁴² Az ilyen jellegű támogatáshoz azonban az összefogáson kívül anyagiak is szükségesek. Az EU által adott pénz nem lehet több a tagok által befizetett tagdíjnál, ráadásul további két plafonja is van: a TÉSZ forgalmának meghatározott százaléka (elismert TÉSZ-nél 4,1%-a), illetve a TÉSZ

tényleges kiadásainak 50, nemzetközi vagy szakmaközi akciónál 60 százaléka. (DG-Budget 2002)

⁴³ Például a dohány esetében, a kialakított kvótánál (12.355 t/év) több is (1999-ben 15.689 t) és kevesebb is (2000-ben 10.485 t) termelt az utóbbi években. (KSH 2001)

csatlakozási tárgyalásokat lezáró koppenhágai csúcsertekezletről hazatérő diplomataink büszkék voltak arra, hogy a termőföldpiac külföldiek számára történő megnyitása ügyében 7+3 éves derogációt harcoltak ki.⁴⁴ A 7+3 év azt jelenti, hogy amennyiben 2011-ig a magyarországi földárak nem közelítik meg eléggé az uniós átlagot, akkor a derogáció 2014-ig meghosszabítható.⁴⁵ (Balázs 2002) A derogáció nem vonatkozik azokra az unióbeli állampolgárokra, akik Magyarországon telepedtek le, és egyéni vállalkozóként legalább három éve mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoznak. Ők akár már a csatlakozás másnapján megvehetik a törvény által a magánszemélyeknek engedélyezett maximum 300 hektárt.⁴⁶ A 7+3 év letelte után a külföldieket (értsd az EU-s természetes és jogi személyeket) semmilyen negatív diszkrimináció nem érheti a magyar földpiacon. (Vajda 2002)

Ugyanakkor a csatlakozási szerződésnek az interneten hozzáférhető szövegéből az is kiderül, hogy a hétéves átmeneti időszak akár le is rövidülhet, amennyiben a harmadik évben megtartott felülvizsgálat olyan eredményre jut, hogy a rövidítés nem veszélyezteti a magyar földpiacot. (KÜM 2003) Ennél azonban sokkal érdekesebb az a mód, ahogyan a csatlakozási szerződés a jogi személyek földszerzési tilalmával kapcsolatban fogalmaz. Érdekes szó szerint idézni: „Az Európai Unió

⁴⁴ Tudniillik a termőföld kérdése a magyar közvélemény széles rétegei szemében „szent tehénnek” számít. Számukra nem az az érdekes, hogy milyen állapotban van a föld, hanem hogy ki a tulajdonosa. Sajnálatos módon a rendszerváltás óta eltelt több mint tíz évben az agrárgazdaság ügye sokkal inkább volt birtokpolitikai kérdés, semmint ágazati probléma. Ez meg is látszik a földek állapotán.

⁴⁵ Minthogy a föld ára összefügg jövedelemtermelő-képességével – s ez utóbbi, az EU-ban érvényesülő, magasabb hektáronkénti támogatást nyújtó agrárpolitika következtében nőni fog –, a csatlakozás után valószínűleg a földárak is „megindulnak” majd fölfelé.

⁴⁶ 1994 júliusáig a külföldiek, természetes és jogi személyek egyaránt szabadon vásárolhattak termőföldet Magyarországon. Akkoriban ezt főleg cégek formájában tették (az osztrák farmerek például kft-kbe apportálták azokat a földeket, amelyeket árveréseken, ügyvédeken keresztül vettek).

beleegyezett abba, hogy Magyarország a csatlakozás után hét évig fenntarthassa a külföldi állampolgárok (valamint belföldi és külföldi jogi személyiségű vállalkozások) termőföldtulajdon-szerzésére vonatkozó törvényi tilalmakat.” (KÜM 2003) Ezek után felmerül a kérdés, vajon Magyarország kötelezettséget vállalt-e arra, hogy az átmeneti időszak letelte után megszünteti a jogi személyekre vonatkozó termőföld-vásárlási tilalmat? A válasz az idézett szöveg alapján nem egyértelmű. Tudniillik, ha igen, akkor nem csupán az EU-tagországok jogi személyei számára nyílik meg a magyar földpiac, hanem mindjárt az egész fejlett világ számára.⁴⁷

1994 után tehát bezárult a legális termőföldszerzés lehetősége a külföldiek előtt. Bérelni azonban továbbra is lehetett földet, s ezzel a lehetőséggel napjainkban egyre több angol, holland, német, osztrák stb. gazda él. A „gazdát” persze – főleg az angolok esetében – nem kell szó szerint érteni. Az angol földtulajdonosok jelentős része odahaza sem maga műveli a földjét, legfeljebb lovagolni megy ki a birtokára, évente egy-két alkalommal. Az irányítást profi menedzserekre bízta. Angliában egy sor erre szakosodott céget találni, melyek mint intézők veszik kezelésbe a nagyobb gazdaságokat. Ezek a cégek rendkívül hatékonyan működnek, ami nem utolsó sorban a méretgazdaságossággal függ össze. Kiküldött menedzsereik révén több száz birtok menedzselését intézik, s egyszerre 500 ezer – egymillió hektárra (!) rendelnek műtrá-

⁴⁷ Az 1996. március 20-án aláírt OECD-Egyezmény III. számú mellékletében – mely a nemzeti elbánás alóli kivételek körét tartalmazza – Magyarország a termőföld külföldi tulajdon-szerzésére, illetve haszonbérletére vonatkozóan semmilyen fenntartással nem élt. Ily módon, ha a földtörvény a jövőben elismerné a belföldi jogi személyek tulajdonszerzési képességét, úgy az automatikusan kiterjedne az OECD-illetőségű (vagyis nem csupán az EU-s) külföldi cégekre is. (Tanka 2000) Egy ilyen lépés nyilvánvalóan óriási változást jelentene a mai restriktív szabályozáshoz képest, s Magyarország egyike lenne a liberális földtörvénnyel rendelkező tagországoknak (amennyiben nem csupán EU-s állampolgárok, de EU-s, sőt OECD-beli jogi személyek részére is megengedné a földtulajdonszerzést).

gyát, növényvédőszer vagy vetőmagot. (4. keret)

4. keret

Magyarországon az angolok különböző befektetési alapokon keresztül bérelnek földet, általában legkevesebb 2-3000 hektárt.¹ Ily módon a tipikus magyar nagyüzem méreteivel rendelkeznek: 2000 hektár föld + szakosított tehenészet (5-600 állat) + gépek, épületek. Az angliai menedzsercégek kiküldik a profi intézőt. Ez elvégzi a számításait (fölméri a gazdaság helyzetét), majd megindul az investíció: a gépparkot mintegy 500 millió forintból teljesen megújítják, a tehenészetbe jó minőségű tenyészállatokat hoznak, és az állatlétszámot felemelik 1000-re. Az alkalmazottak felétől az első évben megszabadulnak, és csak a legrátermettebbeket, legszorgalmasabbakat tartják meg.² „Magyarországon jó esetben tíz ilyen cég van, amely képes egy év alatt ekkora beruházásokat, illetve ilyen racionalizálást végrehajtani.”

¹ A Nyugat-Dunántúlon befektető osztrákok és németek ennél kisebb területtel is beérik, ami abból ered, hogy ők a hazájukban sem igen rendelkeznek 20-30 hektárnál nagyobb birtokkal, s így nem rendelkeznek egy több száz vagy ezer hektáron történő gazdálkodáshoz szükséges menedzseri ismeretekkel. (Raskó 2003a)

² A létszám racionalizálása általában nem egy lépcsőben történik. Egy konkrét példa: először senkit nem küldtek el, sőt a béreket 15 százalékkal emelték, azonban árgus szemekkel figyelték a dolgozókat; aki kreatív volt, további béremelést (+30%) kapott, aki a legkisebb hibát vétette, nem volt elég szorgalmas, netán lopott, azonnal elbocsátották. Az ott maradó dolgozóknak azóta is remek ötleteik, újításaik vannak, de ne felejtjük, hogy egy év alatt 45 százalékos béremelésben részesültek. Az angol módszer tehát röviden: jelentős béremelés + szelekció.

Jelenleg Magyarországon a termőföld 1-2 százaléka van külföldi tulajdonban. A földhasználatot illetően azonban az arány sokkal magasabb, tíz százalék körül lehet. Az angolok és az osztrákok mintegy 150-150 ezer hektárt bérelnek, a németek úgy 40-50 ezret. Ezenfelül vannak még belgák, hollandok, franciák, s egyre többen jönnek szerencsét próbálni Kelet-Európába. Hogy mi vonzza a nyugat-európai gazdákat Magyarországra?

* Az alacsony az árak. A magyarországi földárak az uniós átlagárak (1200-1500 euró/ha) tíz százaléka körül mozognak. Egy 40-50 tehenes angol gazda, ha otthon eladja a földjét, abból nálunk 2000 hektáros, 600 tehenes nagybirtokot bérelhet silókkal, traktorokkal, teljes felszereléssel. Otthon a földbérlés általában elviszi a közösségi támogatás jelentős részét, miközben Magyarországon a jelenlegi 16-18 ezer Ft/ha-os bérlési díj várhatóan 2007 után is csak legfeljebb a duplájára fog emelkedni, vagyis a támogatás fele a gazdánál marad.

* A jó minőségű föld, tehát megfelelő gazdálkodással (és persze a kezdeti jelentős investícióval) komoly eredményeket lehet rajta elérni.

* A termelési kvóták. Az angoloknak az EU más tagországaiban is vannak birtokaik, s így van összehasonlítási alapeljük. Számukra egészen megdöbbentő, hogy Magyarország már 2006-ban nagyobb hektáronkénti támogatást kap Brüsszeltől, mint Spanyolország vagy Portugália.

A dolgok mai állása szerint, illetve a megfigyelhető tendenciák alapján valószínűnek tűnik, hogy az, ami a rendszer-váltás után az iparban végbement, az EU-csatlakozás révén a mezőgazdasággal is meg fog történni: a szektor egy jelentős, amúgy jó adottságokkal rendelkező, de akut tőkehiánytól szenvedő részét a külföldi tőke fogja modernizálni.

4) KÜLKERESKEDELMI LEHETŐSÉGEK

A csatlakozás egyik legizgalmasabb kérdése, hogyan alakul uniós külkereskedelmünk, sikerül-e kihasználni az élelmiszer-gazdaságunk számára megnyíló 450 milliós piac lehetőségeit. A válasz, mint mindig, nem egyértelmű, rengeteg ténye-

zótól függ. A legfontosabb nyilvánvalóan az, hogy a termelő szféra miként tudja hasznosítani a megnövekvő támogatásokat, a stabilabb szabályozási környezet nyújtotta előnyöket. De az export tekintetében legalább ilyen fontos a *marketing*-szervezetek felkészültsége, piacismerete, kockázatvállaló képessége stb. A néhány évvel ezelőtti végzett modellszámítások (Udovecz 2002) még igen tág határok között becsülték az EU-csatlakozásnak a magyar export növekedésére, illetve az agrárkereskedelmi egyenleg várható alakulására gyakorolt hatását, mert

- (1) egy nemrégiben készült empirikus felmérésből⁴⁸ kiderült, a termelők egyöntetűen úgy látják, hogy az EU-csatlakozásra való felkészítésük gyakorlatilag elmaradt, a tudnivalók későn jutottak el hozzájuk, az állami támogatás messze nem fedezte a korszerűsítés költségeit;

acok szereplőivel szembeni egyedül hatékony – szövetkezésre;⁴⁹

- (4) s végül, a magyar agribiznisz több évtizedes lemaradásban van a nyugat-európai színvonalhoz képest, mert a termelés előtti (input-) iparágak és szolgáltatások, illetve a termelési fázist követő tevékenységek (szállítás, feldolgozás, kereskedelem) tudatos fejlesztése történelmileg elmaradt. (Udovecz 2002)

Bár az európai integráció soha nem látott piaci lehetőségeket kínál a magyar agrárgazdaságnak, nem árt emlékezni rá, hogy az EU-val való kereskedelem liberalizálása – bár papíron a magyar fél számára tűnt előnyösebbnek – eddig mindig az importnak az exporténál gyorsabb fölfutását eredményezte. (5. és 6. táblázat, illetve 5. keref)

5. táblázat

Magyar–EU agrárkereskedelem (CN 1-24) a társulási szerződés kereskedelmi egyezményének életbe lépése (1992. március) előtt és után

Év	Export		Import		Egyenleg	Export/import arány
	Millió ECU	1988 = 100	Millió ECU	1988 = 100		
1988	616	100	91	100	525	6,8:1
1989	758	123	112	123	646	6,8:1
1990	714	116	119	131	595	6,0:1
1991	920	149	153	168	767	6,0:1
1992	831	135	229	252	602	3,6:1
1993	716	116	340	374	376	2,1:1
1994	798	130	436	479	362	1,8:1

Forrás: Eurostat (idézi Halmi 2002)

- (2) már maga az intézményrendszer is igen gyenge hatékonyságú, s félt, hogy ez már önmagában is lerontja a magyar mezőgazdaság piaci esélyeit;
- (3) a termelők igen kevéssé hajlanak – az *input*- és *output*oldali oligopol pi-

⁴⁹ A globalizáció a mezőgazdaságba – a termelési szektor hatékony állami szabályozása folytán – *input* és *output*oldalon tör be. A mezőgazdaságnak beszállító iparágakban, illetve az árut felvásárló nagykereskedelemben jól szervezett, félelmetesen hatékony tárgyalóerőt képviselő multinacionális vállalatokat találunk. A fejlett országokban az agrártermelők a koncentráció és az integráció eszközeivel próbálnak kellő súlyú partnernek mutatkozni.

⁴⁸ Somai 2003

6. táblázat
A magyar–EU agrárkereskedelem (CN 1-24)
alakulása 1996 és 2001 között
(millió euró)

Év	Export	Import	Egyenleg
1996	1,024	319	705
1997	1,028	406	622
1998	1,082	443	638
1999	1,070 100%	383 100%	688
2000	1,140	505	635
2001	1,356 127%	592 155%	765

Forrás: Kartali 2002

5. keret

A magyar agrárexport fölfutását először az 1991 decemberében megkötött társulási egyezménytől vártuk. Minthogy egyik fél sem volt elégedett a kereskedelem elért szintjével, 1999-ben újabb tárgyalások kezdődtek a további kölcsönös piacnyitás ügyében. A 2000. július 1-vel életbe lépett – s a magyar fél számára a szokásos aszimmetrikus, az EU-ét meghaladó kedvezményeket biztosító – új kereskedelmi egyezmény révén, s a magyar-EU agrárforgalom 1999-es szintjét véve alapul, a kivitel 72, míg a behozatal 44 százaléka vált vámmentessé.¹ A 2000. júliusi megállapodást 2002. júliusától egy még liberálisabb egyezmény váltotta föl. Az új kereskedelmi rendszerben jelentősen bővültek az egymásnak nyújtott kedvezmények, s a 2001. évi forgalmat alapul véve, az EU-ba irányuló magyar élelmiszerexport 97, míg az Unióból származó import 84 százaléka vált vámmentessé. (Szabó 2002)

¹ A megállapodás három listába sorolta a termékeket: 1. lista, avagy a *kétnullás megoldás*, ahová a legkevésbé érzékeny termékek tartoztak, s amelyekre nézve azonnal eltörölték a vámokat; 2. lista, avagy a *négynullás megoldás*, ahol a felek bizonyos vámkvóták erejéig kölcsönösen lemondtak a vámok, illetve az exportszubvenciók alkalmazásáról; 3. lista, avagy *ad hoc vámkvóták* nyitása különböző termékekre nézve. (Halmai 2002)

Fentiekből is egyértelműen kiviláglik, hogy a kereskedelem további, 2004. május 1-jétől várható teljes liberalizálása nem feltétlenül jár majd a magyar kereskedelmi mérleg javulásával.

Az egyes termékek kereskedelmi esélyeit tekintve az alábbiakat mondhatjuk el:

- (1) Sokan vélik úgy, hogy a GOF-szektor kereskedelmi értelemben is az EU-csatlakozás nagy, egyértelmű nyertese lesz. Magyarország Európában a legjobb, ún. javító minőségű búza termelésére képes, a kukoricatermelés tekintetében pedig Franciaország mellett a legjobb adottságokkal rendelkezünk. Nyugat-Európa éghajlati okokból ezen termékekből nettó importra szorul. Hasonló a helyzet a napraforgóval. (Buday-Sántha 2001) Ráadásul a koppenhágai alku értelmében jelentős összegű közvetlen támogatás jut a szektornak. Mi sem természetesebb, mint hogy az ágazat feltőkésítése után Magyarország masszív belső és külső (az EU-n kívüli országokba irányuló) exportőrként lépjen fel az egységes piacon. (Pouliquen 1998, 2001) Vannak azonban olyan hangok is, amelyek óvatosságra intenek. „A takarmánygabona értékesítése mindig nehézségekbe fog ütközni, mert az esetleges jó piacok tőlünk rendkívül távol esnek.” (Jávor 1999) Kétségtelen, hogy – nem lévén tengerpartunk – lényegesebb nagyobb költséggel tudunk nagy tömegű árut exportálni, mint a legtöbb gabonatermelő konkurensünk. Kérdéses, hogy nem lenne-e hatékonyabb itthon feleltetni a takarmányt, s a vertikum magasabb pontján, magasabb hozzáadott értéket képviselő áruval a piacra lépni. Ehhez azonban az abrakfogyasztó állatok tenyésztésében kellene előbb a szükséges szerkezetátalakítást és korszerűsítést elvégezni.⁵⁰

⁵⁰ Megjegyezzük, hogy a sertés- és a baromfi-szektor az EU-n kívüli piacokra irányuló export tekintetében a jelenleginél lényegesen jobb helyzetbe fog kerülni a csatlakozás után. Ennek az az oka, hogy a ma érvényben lévő nemzetközi (az uruguayi GATT-fordulón aláírt) megállapodás Magyarországnak csak nagyon korlátozott mértékben teszi lehetővé az export szubvencionálását. (Vajda 2003)

- (2) A kertészeti termékek exportja, de importja is valószínűleg jelentősen nőni fog, s elkerülhetetlen lesz a további specializáció. A slágertermékek számító csemegekukorica, gomba és fűszerpaprika mellett jó piaci lehetőségek kínálkoznak a zöldpaprika, a görögdinnye, a konzervuborka, a salátafélék, a fokhagyma és a vöröshagyma, a torma és a spárga, valamint a gyümölcsök közül a csonthéjasok és a bogyósok számára. (Buday-Sántha 2001) Természetesen – s ezt nem győzzük hangsúlyozni – csak abban az esetben, ha a termelők összefognak, és létrehozzák az EU-támogatások fogadására alkalmas TЭСZ-eket. A bor tekintetében csak minőségi termékekkel és minőségi marketinggel (ez utóbbi egyelőre nagyon ritka) „rúghatunk labdába” az egységes piacon.
- (3) Az állati termékek esetében a nyugat-európai tenyésztés magasabb színvonala miatt a csatlakozás első éveiben a kereskedelmi mérleg valószínűleg romlani fog, s a hazai piacon egyre több külföldi eredetű áru jelenik meg. Belépésünk várhatóan nagyarányú leépüléssel jár majd. A magyar sertéstartók zöme például tönkremegy. Igaz, egyes vélemények szerint a külföldi vállalkozók jelentős tőkeberuházással rendbe tehetik a szektort.⁵¹ A marha- és a baromfi-szektor nagyüzemeire is jelentős nyomást fog gyakorolni a nyugati konkurencia. Mindazonáltal az ő túlélési esélyeik feltétlenül jobbak, mint a családi gazdaságokéi. A juhtenyésztés ellenben a csatlakozás igazi nyertese lehet, az ágazat sikerre van ítélve. A területhasználtság meg fogja követelni, hogy idővel felnövekedjék az állatlétszám (még hozzá függetlenül

a prémiumkvóta nagyságától), mivel a termék az egységes piacon eladható lesz. Ehhez két dologra lesz szükség: minőségi váltásra és koncentrációra. A tíz újonnan belépő ország juhállományának 40 százaléka Magyarországon található. Ráadásul a velünk együtt taggá váló CEFTA-országokban is bevezetik az uniós rendtartást a maga ellenőrzőrendszerével.⁵² Juh- és kecskehúsból a tizenötök csak 80-85 százalékban önellátóak: az import 85 százaléka Új-Zélandból érkezik, további hét százaléka Ausztráliából, három százaléka Magyarországról. A hazai talajadottságokat kihasználva, megfelelő tenyészállatok beállításával néhány év alatt jelentős javulás érhető el a húsmínőség terén. Ennek bázisán – és természetesen termelői szövetkezéssel – jelentősen növelhető a magyar áru piacrészesedése a kibővülő unióban.

KÖVETKEZTETÉSEK

Franz Fischler, az Európai Bizottság agrárügyekért felelős biztosa 2003. áprilisi magyarországi látogatásán az alábbi öt pontban összegezte, milyen előnyt jelent hazánk számára az EU-tagság:

- (1) Már önmagában a csatlakozás első három évében, azaz 2004 és 2006 között 850 millió euró vidékfejlesztési támogatás áll majd rendelkezésünkre, hogy abból minél több, az európai normák és standardok elérését célzó beruházást lehessen végrehajtani.
- (2) Egy ilyen strukturálisan nettó exportőr országnak, mint Magyarország, óriási lehetőség az egységes piac

⁵¹ 3-4 milliós állományra hosszabb távon is szükség lesz tekintettel a magas szállítási költségekre, valamint arra, hogy az évente újratermelő 1-1,5 millió tonna rossz minőségű takarmánygabona föletetésére még mindig a hazai sertéstartás kínálja a legolcsóbb megoldást. (Tóth 2003)

⁵² Vagyis nem tehetik meg azt, amit manapság Szlovákia, hogy nagyobb mennyiségű juhsajtot adjanak el a magyar piacon, mint amennyinek az előállítására az anyajuhállományuk képes (tudniillik tehéntejet is fölhasználnak). (Kukovics 2003)

megnyílása, a maga közel félmilliárd fizetőképes fogyasztójával.

- (3) A CAP átvétele – a piaci intervenció intézményén (mintegy 150 millió euró/év) keresztül – stabilizálni fogja a termelői jövedelmeket.
- (4) A fokozatosan növekvő közvetlen kifizetések szintén jótékonyan hatnak majd a termelők jövedelmeire, amellyel lehetővé teszik a szerkezetváltást és a modernizációt.
- (5) Az uniós szakértői jelentések szerint a magyar mezőgazdaságnak sokkal jobb lesz az EU-n belül, mint azon kívül. A jövedelmezőség már az első években körülbelül 40 százalékkal fog emelkedni. (Fischler 2003)

Nem szeretnénk bölcsebbek lenni az agrárbiztosnál, azonban nem mindegy, milyen állapotban éri a csatlakozás a magyar mezőgazdaságot. Sok múlik azon, hogy a szektor szereplői – az egyéni gazdálkodóktól a gazdasági társaságokig, a növény- és állategészségügyi szakszolgáltatoktól a minisztériumig – milyen felkészültséggel lépnek be az unióba.

Magyarországon az elmúlt évtizednek az EU-csatlakozásra való felkészülés jegyében kellett volna telnie. A szektorban dolgozó gazdálkodók és a szektort ismerő szakértők véleménye szerint azonban ez a felkészülés gyakorlatilag elmaradt. Az ágazat támogatására rendelkezésre álló pénzeket nem a megfelelő módon használták föl, az agrárpolitika sokszor a szociálpolitikával keveredett. Az EU-követelményekkel kapcsolatos információk és az ún. előcsatlakozás segély (SAPARD) nem jutottak el a termelőkhöz. A mezőgazdaság a csatlakozás előtti legutolsó évekig is a politikai hatalmi és pénzszerzési akciók terepe maradt.

A politika abban bízott, hogy a mezőgazdasági konszolidáció az EU-tagsággal beáramló évi 1-1,5 milliárd euró támogatástól majd magától megoldódik. A csatlakozás azonban évekkal kitolódott. A felkészületlen magyar agrártermelők, a különböző tagadhatatlan versenyelőnyök –

természeti tényezők (talaj, klíma), néhány hosszú távon is viszonylag olcsó input (munkabér, földbérlet) – ellenére rendkívül nehéz versenyhelyzetben találták magukat az európai piacon. Ennek legfőbb okai az elmaradt felkészítésen (állami konszolidáción) kívül a következők:

- (1) tőkehiány, a technológia viszonylagos avultsága,
- (2) gyenge szövetkezési hajlam, az integrációk hiánya,
- (3) sok esetben nem kellő szakismeret,
- (4) a termelés utáni fázisok és a marketingmunka fejletlensége,
- (5) a szektort átható bizalmi válság, a mindennapos, jogkövetkezmény nélküli szerződészegések,
- (6) a közbiztonság elégtelensége, valamint
- (7) a termelők kiszolgáltatottsága, az hogy a feldolgozás és a kereskedelem teljesen kikerült a termelők ellenőrzése alól (*input*- és *output*oldali árnyomás, sok esetben külföldi kézen lévő monopol vagy oligopol piaci helyzet).

A fentiek tükrében prognosztizálható, hogy a magyar agrárcsatlakozás nem hoz olyan látványos eredményeket, mint azt sokan remélik vagy várják. Ugyanakkor bízunk kell abban, hogy az EU-csatlakozás, a CAP szigorú követelményrendszere és az egységes piac együtt kikényszerítik mind a termelők, mind pedig az államigazgatás pozitív reakcióit. Tény, hogy az EU-tagság révén megnő a mezőgazdaság támogatottsága. Szinte minden szektor jobb jövedelmi pozícióba kerül, mint amilyenben jelenleg van. Megnyílik a tizenötök, valamint a velünk együtt csatlakozó további kilenc ország piaca. Egységes szabályozórendszer lesz érvényben, amely évekre előre meg lesz határozva, növelve ezáltal a tervezhetőséget, a termelői kedvet és a jövedelembiztonságot. A legversenyképesebb termelők – főként a nagygazdaságok – abszolút nyertesei lehetnek a csatlakozásnak.

Magyarországnak minden adottsága megvan arra, hogy a CAP jelenlegi és a belátható jövőben várható körülményei között a közös agrárpolitika haszonélvezőjévé váljon, és a mezőgazdaságot a modernizáció útjára állítsa. Európai uniós csatlakozásunk a támogatások fokozatos átvételével valósul meg, s már középtávon elkezdődhet az ártermelő gazdaságok modernizálása. Ugyanakkor a csatlakozás önmagában, automatikusan nem garancia a fejlődésre. A CAP-támogatások és az EU egységes piacán kínálgató lehetőségek kihasználása érdekében, mind az államigazgatásban, mind pedig a termelői oldalon szemléletváltásra van szükség. Máskülönben a lehetőségek csupán lehetőségek maradnak.

* * * * *

REFERENCIÁK

- Abayné, Hamar Enikő – Marselek, Sándor (1999): A juhtartás helye és szerepe a környezetbarát állattartásban Észak-Magyarországon, Tessedik Napok '99 <http://www.date.hu/kiadvany/tessedik/2/abayne.pdf>
- Ángyán, József (1999): Agrobiznisz helyett agrikultúrát, Ökológiai Alternatíva Magyarországon szimpózium Nádasy Akadémia 1999. június 25-26. Mit tettél, mit tehetünk együtt? <http://www.tabulas.hu/okotaj/22/varos4.html>
- Balázs, Péter (2002): „A keleti kibővülés koppenhágai forgatókönyve, magyar mérleg”, „Magyar agrárgazdaság az Európai Unió küszöbén, A Koppenhágai Csúcs után: tanulságok, teendők” 2002. december 17, Agro Szálló, Budapest
- Balogh, Ádám – Harza, Lajos (1998): A vagyon-, a tulajdon- és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban – *Agrárgazdasági Tanulmányok* 1998(5) (összefoglalás) http://www.akii.hu/KUTATAS/INTEZETI_KIADVANYOK/Magyar/AKII_TANULMANYOSSZEFOGLALOK/Kozgazdasag/vagyon_toke viszony.htm
- Bizottság (2000): „L'emploi en Europe 2000” http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/eie/2000_fr.pdf
- Bizottság (2002): Agricultural Situation in the Candidate Countries, Country Report on Hungary, July 2002 <http://europa.eu.int/comm/agriculture/external/enlarge/publi/countryrep/hungary.pdf>
- Bizottság (2002a): *La situation de l'agriculture dans l'Union européenne – Rapport 2000* (Commission européenne 2002)
- Bizottság (2002b): *Statistical and economic information 2001* – European Union Directorate-General for Agriculture, February 2002
- Bizottság (2003): Agriculture in the European Union – Statistical and Economic Information 2001 – European Commission Directorate for Agriculture (February 2002) http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2002/table_en/3541full.pdf
- Bizottság (Issues paper): Enlargement and Agriculture: Successfully integrating the new Member States into the CAP Issues paper – 30.01.2002. http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/docs/financialpackage/sec2002-95_en.pdf
- Buday-Sántha, Attila (2001): *Agrárpolitika – Vidékpolitika, a magyar agrárgazdaság és az Európai Unió* – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001
- Buday-Sántha, Attila (2002): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben c. Nemzeti Kutatási – Fejlesztési Program 8. részfeladata: Az agrárágazat területi versenyképessége <http://www.rkk.hu/kon/buday2.html>
- DG-Agriculture (2001): EU and Enlargement – Pre-accession Policies and Instruments: Focus on Agriculture, European Commission, Directorate General for Agriculture, September 2001, www.europa.eu.int/comm/agriculture/index.htm
- DG-Agriculture (2003): CAP Reform – a Long-term Perspective for Sustainable Agriculture http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/capreform/index_en.htm
- DG-Budget (2002): *Preliminary Draft General Budget of the European Commission for the Financial Year 2003* (Detailed analysis by Activity and budget line) *Policy Area: Agriculture and Rural Development*, June 2002 – European Commission (Section III)

- Commission) Directorate-General for the Budget, working document
- Dorgai, László – Kovács, Gábor – Stauder, Márta – Tóth, Erzsébet – Varga, Gyula (1999): Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében – *Agrárgazdasági Tanulmányok* 1999(8)
http://www.akii.hu/KUTATAS/IINTEZETI_KIADVANYOK/Magyar/AKII_TANULMANYO_SSZEFOGLALOK/1999-8_Varga_Mezogazdasagunk_uzemi_rendszere.htm
- Dorgai, László (2002): A földhasználati és birtokstruktúra alakulása a különböző térségtípusokban – A területi folyamatok értékeléséhez – a mezőgazdaságra vonatkozó indikátorok meghatározása –
<http://www.vati.hu/doctar/kutatas/birtok.pdf>
- Erdész, Ferencné – Radóczné, Kocsis Terézia (2000): A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése – *Agrárgazdasági Tanulmányok* 2000(14) (összefoglalás)
http://www.akii.hu/KUTATAS/IINTEZETI_KIADVANYOK/Magyar/AKII_TANULMANYO_SSZEFOGLALOK/2000-14_Erdesz-Radocz.htm
- Fertő, Imre (1997): Vita a földtulajdonról – *Beszélő* 1997(11)
- Fischler, Franz (2003): 2003. áprilisi, magyarországi látogatásán elhangzott beszéde
http://www.europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action=gettxt=gt&doc=IP/03/488|0|RAPID&lg=FR&display=
- FVM (2002): *Jelentés az agrárgazdaság 2001. évi teljesítményéről*
- FVM (2003): *Jelentés az agrárgazdaság 2002. évi teljesítményéről*, I. kötet, Budapest 2003. október –
http://misc.magyarorszag.hu/binary/5339_jelentes_i.pdf
- Halmi, Péter (2002): *Az Európai Unió agrárrendszere* – Budapesti Agrárkamara és Mezőgazda Kiadó 2002
- IENICA (200?): A Magyar Köztársaság beszámolója
http://www.nonfood.bme.hu/magyar/pdf/ienica_oroszajelentes.pdf
- Jávor, András (1999): A magyar állattenyésztés súlya és belső arányai, Tessedik Napok '99
<http://www.date.hu/kiadvany/tessedik/2/javor.pdf>
- Kovács, Gábor (2001): Mezőgazdasági üzemek az EU FADN-rendszerében (Megfontolások a magyar gazdaságok integrációjához) – *Magyar Mezőgazdaság*, 2001. december 12.
- KSH (2000):
http://www.ktm.hu/korny/allapot/4_eutroph/allat99.html
- KSH (2000): *Magyar Statisztikai Évkönyv 2000*
- KSH (2001): *Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2000*
- Külügyminisztérium (KÜM 2003): EU-csatlakozás 2004: a tőke szabad áramlása (a magyar-EU csatlakozási szerződés kivetése)
<http://www.kum.hu/eu/eupdfkulugy.pdf>
- Lőkös László (1998): *Egyetemes agrártörténet*, Mezőgazda Kiadó 1998
- Magda, Sándor – Marselek, Sándor (1999): Az agrár-élelmiszeripari komplexum strukturális és folyamatú változásai Magyarországon, Tessedik Napok '99
<http://www.date.hu/kiadvany/tessedik/5/magda.pdf>
- MKOGY (web): Magyar Köztársaság Országgyűlése
<http://www.mkogy.hu/irom37/0291/0291-02m.htm>
- Németh, Imre (2002): „Magyar agrárgazdaság és a csatlakozás”, „Magyar agrárgazdaság az Európai Unió küszöbén, A Koppenhágai Csúcs után: tanulságok, teendők” 2002. december 17 Agro Szállás Budapest.
- Nyárs, Levente – Papp, Gergely (2002): Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete – *Agrárgazdasági Tanulmányok* 2002(7),
http://www.akii.hu/KUTATAS/IINTEZETI_KIADVANYOK/Magyar/AKII_TANULMANYO_SSZEFOGLALOK/2002-7.htm
- OKK-OKI (web): A Növényegészségügyi és Talajvédelmi Állomások munkája –
http://www.antsz.hu/oki/nekap/oki_nekap_4.htm#teto
- Popp, József (2002): A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra – *Gazdálkodás*, 2000/4
- Pouliquen, Alain (1998): Agricultural Enlargement of the EU under Agenda 2000: Surplus of Farm Labour versus Surplus of Farm Products, *Economics of Transition*, Volume 6, No. 2 (May 1998)
- Pouliquen, Alain (2001): Compétitivité et revenus agricoles dans les secteurs agro-alimentaires des PECO, Octobre 2001

http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/publi/reports/ceeccomp/index_fr.htm

Règlement (CE) No. 1251/1999: "Règlement (CE) No. 1251/1999 du Conseil du 17 mai 1999 instituant un régime de soutien aux producteurs de certaines cultures arables" – *Journal officiel des Communautés européennes* 26.6.1999 L160/1-14

Règlement (CE) No. 2316/1999: „Règlement (CE) No. 2316/1999 de la Commission du 22 octobre 1999 portant modalités d'application du règlement (CE) No. 1251/1999 du Conseil instituant un régime de soutien aux producteurs de certaines cultures arables – *Journal Officiel (JO) L 280* du 30.10.1999, p.43 – http://europa.eu.int/eur-lex/fr/consleg/pdf/1999/fr_1999R2316_d0001.pdf

Semjén, András (1997): A magyar gazdaságban lezajlott változások, 1989–1996 <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=Jelentes97-hatter-Semjen-Magyar.html>

Somai, Miklós (2003): *Empirikus kutatások a magyar agrártermelők EU-felkészültségéről* – MTA VKI, Budapest 2003, 16 p.

Somogyi, Zoltán (2003): A csatlakozási tárgyalások agrárfejezete – *Európai Füzetek 9*. Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ, Külügyminisztérium

Szabó, Sándor (2002): „A magyar-EU agrárkereskedelelem jelenlegi preferenciális rendszere. A konstrukció 2002. évi változása?” – „A belső piac kapujában – agrárkereskedelelem az Európai Unióval”, 2002. május 14.

Szegedi, Nándor (red. 1990): *A világ országai* – Budapest, Kossuth Könyvkiadó

SZIE KTI (1999a): A mezőgazdaságnak az NKP-ban meghatározott környezeti problémákra gyakorolt hatásai – <http://www.ktg.gau.hu/KTI/egyeb/3/5pont.htm>

SZIE KTI (1999b): „Alapelvek, célkitűzések, várható hatások” <http://www.ktg.gau.hu/KTI/fmv/alapok/5.htm>

Szűcs, István – Csendes, Béla – Pálovics, Béláné (1997): Földbirtok-politika, a földtulajdon fejlesztésének főbb irányai – *Agrárgazdasági Tanulmányok* http://www.akii.hu/KUTATAS/IINTEZETI_KI_ADVANYOK/Magyar/agrargazdasagi_tanulmanyok.htm

Tanács (2002. április): *Revised Draft Common Position, Chapter 7: Agriculture*

– *Accession Negotiations with Hungary, a draft Common Position submitted by the Commission, Council of the European Union, Brussels, 17 April 2002*

Tanács (2002. december): *Presidency Conclusions. Copenhagen European Council, 12 and 13 December 2002*. SN 400/02. EN

Tanka, Endre (2000): A földhaszonbérlet korszerűsítési igényei és lehetőségei – AKII-tanulmányösszefoglalók http://www.akii.hu/KUTATAS/IINTEZETI_KI_ADVANYOK/Magyar/AKII_TANULMANYOSSZEFOGLALOK/2000-3_Tanka_Foldhaszonberlet.htm

Terluin, Ida – Venema, Gabe S. (2003): *Towards Regional Differentiation of Rural Development Policy in the EU* – Agricultural Economics Research Institute (LEI), The Hague http://www.lei.nl/publicaties/PDF/2003/6_xx/6_03_01_1.pdf

The Reform in Detail (2003): *EU Fundamentally Reforms its Farm Policy to Accomplish Sustainable Farming in Europe*, Luxembourg, 26 June 2003, IP/03/898 <http://www.ruralni.gov.uk/pdfs/business/midtermreviewjun03.pdf>

Udovecz, Gábor (2000): Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban (Összefoglalás, Udovecz Gábor szerk.) *Agrárgazdasági Tanulmányok* 2000(1) http://www.akii.hu/KUTATAS/IINTEZETI_KI_ADVANYOK/Magyar/AKII_TANULMANYOSSZEFOGLALOK/2000-I_jovedelemhiany_es_versenykepess.htm

Udovecz, Gábor (2002): A magyar agrárgazdaság versenyképesége az Európai Unióban II. – *Magyar Tudomány* 2002(9) – <http://www.valtozovilag.hu/t365/tux1107.htm>

Vajda, László (2002): „Az agrár-csatlakozás fő feltételei”, „Magyar agrárgazdaság az Európai Unió küszöbén, A Koppenhágai Csúcs után: tanulságok, teendők” 2002.december 17, Agro Szálló, Budapest

Varga, Gyula (2001): „Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU-hoz való csatlakozásunk tükrében” Magyar Agrárközgazdasági Egyesület (MAKE) 2001. június 21. <http://www.kertgazdasag.hu/terseg/varga.htm>